

FEITL ISTVÁN

A Szovjetunió szövetségesei ellen

A világgazdasági korszakváltás felismerése a hazai gazdaságpolitikában

Józanabb világgazdasági helyzetelemzések már az 1960-as évek elején is készültek Magyarországon, az 1970-es évek eleji olajválság következményeinek felismerésével azonban a Politikai Bizottság és a kormány tagjai elkéstek. Nem számoltak ugyanis azzal, hogy a szovjet külgazdasági politikában nemcsak figyelemzések, fenyegetések hangzanak el, hanem be is áll a tagországokra nézve kedvezőtlen változás. Reménykedtek a KGST-kisországok együttes nyomásában, továbbá Magyarország külön alkujában Brezsnnyevvel, a szovjetek politikai érdekeltségében a válsághelyzetek elkerülését illetően, különösen az 1968-as csehszlovákiai és a 1970-es lengyelországi események után.

Ennek ellenére a szovjet magatartás változása 1974–1975 között bekövetkezett. A felismerés egyik jellegzetes dokumentumát mutatom be most az Országos Tervhivatalból származó elemzéssel, amit dr. Rigó Tibor jegyzett, és 1973. október 11-i keltezésű. Ez a dolgozat megkísérelt a szovjet magatartás megváltozásának okaira is rámutatni, és világosan megfogalmazta azt, hogy a változás tartósan kedvezőtlenül érinti majd a KGST-országokat, de a KGST-együttműködést is. Érzékeltette, hogy a több évtizedes alaptétellel ellentétben a világgazdaságban bekövetkező változásoktól az úgynevezett szocialista világrenndszer nem függetlenítheti magát, ellenkezőleg, elérkezett az a korszak, amelyben ezek az átalakulások úgymond nagyon is begyűrűznek a KGST berkeibe, és dezorganizáló hatást fejtenek ki. A szöveg ezen a ponton kimondatlanul a KGST perspektívatlanságának, lassú széttartá-

sának vízióját sejteti. Erre mutat az, hogy a felvázolt kedvezőtlen tendenciák ellen ható javaslatgyűttes szegényes, és érzékelteti a KGST-kisországok kiszolgáltatottságát a birodalomnak. A kelet-európai régió mintegy két malomkő közé került, amely könnyen végzetes következményekkel járhat.

Mint tudjuk, végül is ebben az évtizedben a Szovjetunió fogyó, de még nem lebecsülhető ereje következtében ez nem következett be, de a térség országainak menekülése az örlőkövek közül nem sikerült. A lassú felmorzsolódás megállíthatatlanul folytatódott.

Előzmények

A kelet-európai szövetségeseivel szembeni szovjet energiapolitikában 1958-ban következett be jelentős változás. A kezdeti években, Sztálin életében a Szovjetunió nem kívánt jelentős szerepet vállalni a kelet-európai KGST-országok energiaellátásában, ellenkezőleg, önellátásra bízta az ottani vezetőket. Ebbe feltételezhetően belejátszottak saját korlátai is, de nevezhetjük ezt az időszakot akár „szénkorszaknak”, vagyis egy olyan időszaknak, amelyben a meghatározó fűtőanyag a szén és annak származékai voltak, s amelyből a szovjetek lehetőségei messze nem voltak olyan jók, mint majd később a kőolajból vagy a földgázból. Ezekben az években a Szovjetunió arra törekedett, hogy a régió önellátása felé nyomja a tagországokat, elsősorban a lengyel és a csehszlovák szénre, illetve másodlagosan a román kőolajra építkezve, de természetesen már a vízienergia-beruházások (például Bős–Nagymaros) megteremtésének lehetőségével is számoltak. Egy dologgal viszont nem kalkuláltak, nevezetesen azzal, hogy a minden országra kiterjedő drasztikus nehézipari beruházásdömping energiaigényét a kis országok legnagyobb erőfeszítéseik ellenére nem lesznek képesek követni, még a meglehetősen költséges beruházási igyekezettel sem. Az energiaéhség óriási volt, a forrásokért folytatott küzdelem kiélezte a tagországok közötti feszültségeket, ami 1956-ot követően már-már tarthatatlanná vált.

Az 1958-as váltás azt jelentette, hogy a Szovjetunió jelentős mértékben részt vállal a nyersanyag- és energiaigények kielégí-

tésében, persze ennek fejében együttműködést követelt a KGST-tagállamoktól, részben nyersanyagbázisuk kitermelésének növelésével, részben vízerőművek építésével, részben fokozott takarékossgal. Az átmeneti megnyugvást azonban maga a Szovjetunió borította fel a nagyszabású és gyors fejlesztési tervlatok bemutatásával az ötvenes évek végén. Ennek nyomán a térség csatlós államai is gyorsításba kezdtek, aminek ismét csak nyersanyag- és energiaigény-növekedés lett a vége. A szovjet vezetők meghátráltak, de már akkor értésére adták szövetségeseiknek, hogy a lehetőségek végesek, az árarányokat előbb-utóbb megváltoztatják, arról nem is beszélve, hogy az egyre keletebbre tolódó nyersanyaglelőhelyek kiaknázásában beruházási résztvételt igényeltek. A hatvanas években azonban tényleges lépések nem történtek, a tagországok kimanőverezték a szovjeteket, amely a Kínával való konfliktus, a román kiszakadási veszély, az NDK talpon tartása, az 1968-as csehszlovák, majd az 1970-es lengyel válság kezelése miatt politikai megfontolásból komolyabb lépésre nem szánta rá magát.

A figyelmeztetések ennek ellenre folyamatosan elhangoztak. Az 1969–1971-es, a KGST komplex programja kidolgozására vonatkozó döntésben a szovjeteket főként az motiválta, hogy végre jobban bevonják a tagországokat az energetikai beruházások társfinanszírozásába és kivitelezésébe. Az 1970–1971-es tárgyalások során ezt minden ország érzékelhette, hiszen a beruházási hozzájárulások általános követelménye mellé egyre több konkrét javaslat érkezett Moszkvából. A megállapodás aláírását is azért sürgették Brezsnyevék, hogy a munka- és anyagimportot minél előbb megszerezzék maguknak.

1971 decemberében az Országos Tervhivatal a Gazdaságpolitikai Bizottság elé vitt a nemzetközi együttműködés hosszú távú tervezéséről egy előterjesztést, miközben a komplex program kibontakozását még nem látta pontosan.¹ Az világos volt, hogy exportorientált szelektív fejlesztésre van és lesz szükség, de a kérdés az volt, hogy ezt hogyan lehet eladósodás nélkül megoldani. Tévedésük már az első oldalakon megmutatkozott, mert

¹ MNL OL M-KS 288. f. 24/1971/8. ő. e.

nem vártak a világgazdaságban drasztikus változásokat. A tőkés világ gyors technológiai fejlődését prognosztizálták a harmadik világ differenciált felzárkózásával összekötve. A kereskedelem intenzitása nő, a regionális csoportosulások szerepe is, Kína fő partnere Japán marad, de balanszírozni fog. A legjelentősebb regionális csoportnak a Közös Piacot tekintették, amely esetében annak vonzáskörébe kerül a világkereskedelem 50%-a. Ezért is tulajdonítottak kiemelt fontosságot az európai biztonsági és együttműködési értekezletnek. A Szovjetunió magatartásában lényeges változást nem láttak, legfeljebb azt feltételezték, hogy a fejlődő országokban átveszi az iparosításban a vezető szerepet. Áruszerkezetben arra gondoltak, hogy világméretben kérdésessé válik az energiaellátás. Csökken a természetes anyagok, és nő a műanyagok, gépek aránya. A politika szerepének növekedését várták az autonóm gazdasággal szemben.

A KGST-relációban az anyag nemigen számolt a teljes integráció számottevő előrehaladásával, inkább a több országot érintő és a Szovjetunióval való kapcsolatok jelentőségét emelték ki. Energetikában, ipari nyersanyagokban még optimisták voltak, de kalkuláltak azzal, hogy az ellentételezés nehezebb lesz, miután a tőkés értékesítés belép. Remélték a progresszív ipari területeken a kooperáció létrejöttét, tehát az érdekeltséget az összefogásban. A könnyűipari, a mezőgazdasági termékek exportjának növekedését feltételezték szovjet relációban, valamint azt, hogy a harmadik világ felé is megteremtődik az összehangoltság. A gazdasági függőségük megszűnését a tőkés világgazdaságtól az úgynevezett szocialista világgazdaság nyereségének tekintették. Ennek megfelelően a magyar érdek kielégítését várták a nyersanyag-behozatali lehetőségek bővítésében. Távlati közös stratégia kialakításában bíztak a többi országgal és a Szovjetunióval, sőt ez a gyakorlat oldaláról veti fel ismét az áru- és pénzviszonyok kérdéseit.

Az anyag azt feltételezte, hogy az exportorientált külgazdasági gyakorlat külső feltételei biztosítottak, a belsők azonban csak részben adottak. Miközben leginkább a gépforgalom emelkedik, és itt vannak a legjelentősebb hitelek, aközben még a KGST-relációban is növekednek a nehézségek. Egyszerre kell

korszerűsíteni és kooperálni. Csak így lehet keményíteni a termékstruktúránkat. A fogyasztási termékek piaca nagy, főként a Szovjetunióban, de ez nincs összhangban a tőkés piaci elvárásokkal. Pedig ezek az elvárások megjelennek a KGST-viszonylatban is. A KGST-piac bázisán lehet-e korszerűsíteni? – teszi fel a kérdést az anyag. A válasza: a feldolgozott mezőgazdasági termékekre kell építeni. Az anyag és a félkész termékek piaca a tőkés országok felé romlik, mert a KGST-anyagimport leköti. Csak a timföld és a vegyipari területen van lehetőség a növelésére.

A hazai gondolkodást tehát a veszélyek fel nem ismerése jellemezte még közgazdász körökben is. Különösen az arab országok erőviszonyait ismerték félre.

A szovjetek magatartásában bekövetkezett váltás konkrét előjelei már az 1972. június 10–12. között lezajlott KGST XXVI. miniszterelnöki ülészakon megmutatkoztak. Koszigin szovjet miniszterelnök világossá tette, hogy a Szovjetunió hosszú távon nem tudja biztosítani a KGST-országok energiaellátását, a növekvő olajigényt az arab országok révén kell kielégíteni, illetve atomeróműveket kell építeni. Egy évre rá még határozottabb jelzést kaptak a szövetségesek a birodalomtól. A KGST 1973. június 5–8. között lezajlott XXVII. ülészakán Koszigin hangnemet váltott, és élesen bírálta a KGST-n belüli együttműködési munka ütemét. Egyben jelezte, hogy jelentős gazdasági partneri folyamatok indultak el a Szovjetunió és a tőkés országok, különösen az Amerikai Egyesült Államok között. (1973 májusában Brezsnyev nyugatnémet látogatása nyomán gyors lendületet vett a két ország gazdasági együttműködése is.) Országai igyekeznek a KGST-tagállamok energiaproblémáinak megoldását elősegíteni, de ez igen nagy horderejű, és költséges beruházások (például Orenburg) nélkül lehetetlen. Hangsúlyozta azt is, hogy a gépipari szakosításban való részvétel akkor képzelhető el, ha az külön árelv alapján rendeződik.

Ugyanebben a hangulatban zajlott le a KGST-tagállamok vezetőinek július végi krími tanácskozása, ahol elhatározták, hogy az egyre égetőbb kérdéseket csúcstalálkozón vitatják majd meg. Ezt követően a szovjet gazdasági diplomácia megélénkült, és sorra születtek olyan kezdeményezések a KGST különböző fóruma-

in, amelyeket nem előzött meg egyeztetés, így váratlanul érte a tagállamokat.

Világ gazdasági korszakváltás

Az elemzést indokolta, hogy az 1973-as esztendő igen intenzív nemzetközi diplomáciai és gazdaságdiplomáciai mozgást hozott, és ezen belül meglepő, és látszatra a KGST-kisországok számára is kedvező szovjet aktivitást a Nyugat, a Közel- és Táv-Kelet, valamint különösen az USA irányába. Ez teljességgel szokatlan volt az 1960-as évekhez képest.

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején ijesztően megnövekedett a világ energiafogyasztása. Különösen az Amerikai Egyesült Államoké, amely a föld lakosságának 6-7%-át adta, de a világon termelt energia 33%-át használta el. 1972 végén helyenként áramkimaradások voltak, iskolák, munkahelyek, gyárak álltak le a fűtőolaj hiánya miatt. 1973 telén a Fehér Házban 18 Celsius-fokot engedélyezett Richard Nixon elnök, készültek a benzin- és fűtőolajjegyek. A tőkés világ legfejlettebb országainak termelése stagnált. A szükséglet ugrásszerűen nőtt, 1970-ben 750 millió tonna volt a fogyasztás, 1980-ra 1800 millió tonnát prognosztizáltak. Japán 85%-ban, Nyugat-Európa 80%-ban importált, jórészt a közel-keleti országokból. Az USA fogyasztásának 30%-át szintén behozatallal egészítette ki.

Az olcsó fogyasztás megbolondította a felhasználókat, Európa, Japán, India és a világ többi része óriási igényekkel lépett fel a piacon. A pazarlást kezdték komolyan venni, ráadásul a drága szénenergiát – Anglia kivételével – korábban fokozatosan kiiktatták a források közül. Ha így növekszik a fogyasztás – jövedőlték a szakértők –, a nyolcvanas évek közepére világkrízis lesz, miután az atomenergia enyhítő hatását csak későbbre várták.²

Az arab világ az akkori olajtartalékok 66%-ával rendelkezett, a termelés 41%-át adta. Ez különösen a nyugat-európai országokat (Nagy-Britannia kivételével), főként a konjunkturális ellen-

² Az atomenergia a villamosenergia-fogyasztásnak a Közös Piac országaiban 3%-át, az USA-ban 3,5%-át adta, de 1980-ra 23%-ra, 1990-re 53%-ra becsülték a növekedését.

dülés (erős kereslet) idején függővé tette a fekete aranyat exportáló országoktól. Indonézia, Nigéria rohamosan emelte az árait.³ 1973-ban egy év alatt csaknem megduplázódtak az árak, amit az importőrök kénytelenek voltak tudomásul venni. A negyedik arab–izraeli háború miatt bevezetett 1973. októberi és 1974. márciusi közepi bojkottnak jelentős szóró hatása volt, bár csak az Egyesült Államokat⁴ és Hollandiát érintette teljes mértékben, mégis megérezte Románia és Jugoszlávia is.

Az olaj- és földgáztartalék kimerülésétől persze nem kellett tartani. Az arab országokban jelentős mennyiség volt, Szaúd-Arábia vezette a sort a világ ismert olajtartalékainak 30%-ával, őt követte Irán, Líbia, Kuvait és Irak. 1980-ra az olajjövedelem elérte a 20 milliárd dollárt. Szaúd-Arábia pénzügyi tartaléka ekkorra meghaladta az USA és Japán együttes arany- és devizatartalékának összegét. Lázasan folyt a kutatás is, újabb és újabb lelőhelyeket fedeztek fel, például az Északi-tengeren, vagy a Szovjetunióban, mi több, ott beláthatatlan mennyiségű olaj- és földgáztartalék volt.

A Szovjetunió és a világkereskedelem

A szovjetek messzemenően kihasználták a világpolitikában a tőkés és a szocialista rendszerek között bekövetkezett enyhülési folyamatot. A szovjet–nyugati külkereskedelem Nyikolaj Patolicsev külkereskedelmi miniszter szerint 1972-ben több mint 6 milliárd rubel volt, a külforgalom közel egynegyede.⁵ Rendkívül perspektivikusnak látta a nyersanyag-kereskedel-

³„Az Izrael és az őket támogató országok megbüntetésének szándékával bevezetett exporttilalom – és az ezt törvénytörően követő spekulációs hullám – az olaj árát az egekbe emelte. 1972 és 1974 között a kapitalizmus addigi történetében példátlan méretű nyersanyag-áremelkedés következett be. Ebben az időben az ipari késztermékek árindexe 1,4-szeresére, a nyersanyagoké 2,4-szeresére, ezen belül a tüzelőanyagoké egyenesen 4-szeresére nőtt.” HONVÁRI János: *A XX. századi magyar gazdaságtörténet*. Aula Kiadó, Budapest, 2006. 459.

⁴ Pedig az USA csak 6%-kal részesedett az arab olajban.

⁵ Japán helyett az első helyre az NSZK került, amellyel az éves növekedés 25-30% volt, így 1969-hez képest megduplázódott a forgalom.

met, de a félkész- és késztermékek arányát is növelni szándékozott a minőség és a szállítási fegyelem javításán keresztül. Külön segítette a kapcsolatok bővülését, hogy Nixon 1973 elején a szenátus elé terjesztette a legnagyobb kedvezmény elvét (Lengyelország után) a Szovjetunió, Magyarország és Románia számára. Ezt 1971-ben és 1972-ben intenzív diplomáciai tevékenység alapozta meg, amelynek gazdasági eredményei is voltak. 1972. május 22–30. között került sor Nixon elnök moszkvai látogatására, ahol többek között aláírták a kereskedelmi kapcsolatok bővítésével foglalkozó bizottság alapításának közös szándéknyilatkozatát. Még ugyanabban az évben, július 19-én aláírták a tudományos és műszaki szerződést a kőolaj- és földgázkitermelésről. Egyben egy amerikai cég állandó képviseletet nyitott a szovjet fővárosban. 1973 februárjában nagyszabású szovjet–amerikai kereskedelmi konferencia bonyolódott nyolcszáz amerikai üzletember részvételével. Márciusban a szovjet külkereskedelmi miniszter helyettese több hosszú lejáratú hiteltől írt alá szerződéseket. Egy amerikai multinacionális cég 1973 áprilisában húsz évre szóló megállapodást írt alá, amely szerint műtrágyagyár és ipari komplexumok építésében vesznek részt az amerikaiak, és 8 milliárd dollár értékű kölcsönös szállítást irányoztak elő. Május 21-én a Chase Manhattan Bank megnyitotta az első kirendeltségét Moszkvában. Június 8-án 10 milliárd dollár értékű előzetes megállapodást írt alá az amerikai El Paso és az Occidental Petróleum társaság és a szovjet Külkereskedelmi Minisztérium a kelet-szibériai földgáz exportjáról az Amerikai Egyesült Államokba. Az amerikaiak hozzájárultak a vezeték építéséhez, és azt tervezték, hogy részt vesznek a világ akkori legnagyobb gázcseppfolyósító üzemének felszerelésében. Az amerikai sajtó ezt az évszázad legnagyobb üzletének nevezte. Tovább folytak a hiteltárgyalások saját berendezések alkalmazására és műszaki segítségre vonatkozóan. A Káma-parti Naberezsnyije Cselnyibe huszonöt amerikai mérnök és technikus érkezett, a 225 millió dolláros hitelmegállapodás révén a Swundell cég kapta az építkezéshez a lehetőséget. Hozzá kell tenni, hogy Japán is érdeklődést mutatott. A Szovjetunió a Kínával való versenyfu-

tásban 30-40 millió tonna szibériai olajat ajánlott Japánnak.⁶ Időközben a KGST 27. ülészakán egyetlenegy közös beruházásról született megállapodás.

Az amerikaiakhoz és a japánokhoz hasonlóan a szovjetek Nyugat-Európa irányába is nyitottnak bizonyultak.⁷ Az irány egyértelműen az intenzív, szelektív bővítés volt. Megrendezték Moszkvában a Daimler–Benz és társvállalatainak kiállítását, ami után nemcsak néhány ilyen jármű jelent meg az utcákon, hanem hosszú lejáratú tudományos és műszaki szerződés kötött a Daimler–Benz és a Külkereskedelmi Minisztérium között a Káma folyó közelében fekvő autógyár felszereléséről és az autóipar rekonstrukciójában való német részvételről. Az alapvető, indító szerződés itt is földgáz és acélcső volt, amelynek értelmében a Ruhr-vidéki üzemek acélcsővet szállítottak olaj- és gázvezetékek építéséhez, és ennek fejében a szovjetek nyersanyagot szállítottak e vezetéken keresztül. Tárgyalások folytak az érc-tartalékok kiaknázásáról és kohászati kombinátok német technológiával való építéséről. (Már korábban öt polietiléngyárat adtak át a nyugatnémetek.) A szovjetek nem teljesen nyersanyaggal fizettek. A német cégek repülőgépeket, hajókat, helikoptereket stb. vásároltak. Egy sor más országgal is bővült a kapcsolat, különösen a sajátos helyzetben lévő Finnországgal, amely iránt a szovjetek a többi KGST-országot is biztatták a kapcsolatra, és felvetődött a KGST-vel való partneri viszony kérdése is.

Bár a Szovjetunió számára a kereskedelmi forgalom szerény mértékű volt, egy év alatt is felmutatható változás történt. Az

⁶ Az 1974. április 22-én aláírt hitelegyezmény 1 milliárd 50 millió dollár értékben a jakutföldi szénlelőhelyek kiaknázására, az ottani földgáztartalékok feltárására, a távol-keleti erdőségek felhasználásában való részvételre kötött. Még tárgyalások folytak 3 milliárd dollár összegű hitelről, a tyumenyi olaj Japánba szállításáról, azaz több ezer kilométer vezeték építéséről.

⁷ A *Mirovaja Ekonomika* című világgazdasági folyóirat stratégiai következtetéseket vont le az enyhülési folyamatból: „A földrajzi közelség és a fejlett szállítási rendszer a természeti kincsek hatalmas választéka és óriási tartalékai, az európai szocialista és tőkés országok erős és magasan fejlett gazdasági és tudományos-műszaki potenciálja, végül az európai népek távoli múltban gyökerező kulturális és történelmi hagyományai – mindezek a realitások erőteljesen ösztönöznek az európai munkamegosztás elmélyítésére a kontinens meghatározott egészésként való továbbfejlődése érdekében.”

iparilag fejlett tőkés országokkal a forgalom 15,8%-kal nőtt, és elérte az 5,9 milliárd rubelt. A tőkés országok akkor 22,6%-kal részesedtek az összforgalomból. Az amerikai–szovjet kapcsolatok kedvezőre fordulását mutatta az a tény, hogy a megállapodás az előző három esztendőhöz képest meg kívánta háromszorozni a két ország közti árucseréjének volumenét. Az APN hírszolgálat ugyan elismerte, hogy az export részesedése a nemzeti jövedelemből alacsony, de a gazdasági kapcsolatok új perspektívát nyitnak több iparág gyorsított fejlesztése számára, a közlekedési eszközök, a vegyipari berendezések és a fogyasztási cikkek iránti szükségletek kielégítésére.

A szovjetek az újabb arab–izraeli háború miatti olajembargóra rezignálatlan, megnyugtatóan reagáltak. Alekszej Koszigin a Népek Barátsága Érdemrend átadási ünnepségén Minszkben elmondott beszédében biztosította a világot, hogy az ország a tervet teljesíti, illetve a széntermelésben túlteljesíti, de a takarékoskodást azért minden erővel szorgalmazni kell, miután az energiateljesítő nehézipar fejlesztése napirenden marad. A kivitelnek az egytizede az olajbehozatal, de ez is csak azért van, mert az arabok a hitelért olajjal fizettek. Koszigin Tyumennyel lelkesített, amely szerinte 1980-ra egyedül annyi olajat adhat, mint 1975-ben az egész szovjet ipar igénye. Még biztatóbbnak nevezte az 1980-as éveket, a feltárható lelőhelyeket illetően. Megnyugtató volt Konsztantyin Katusev kijelentése is, ami lényegében a KGST-országok önellátását erősítette meg alapvető energiából és alapanyagokból. Bizonyíték erre, hogy a vezetékek megfelelő ütemben épültek, így a Barátság–2, folytatódott a Barátság–1 olajvezeték második ütemének építése, tehát nem látott okot kételkedni abban, hogy a szovjet magatartást a lehetőségek maximális kihasználása jellemzi.

Ugyanakkor a helyzet közel sem volt olyan derűs, mint a nyilvános megszólalásokból kitetszett. Huszár István mint a kormány nemzetközi gazdasági kapcsolatokért felelős elnökhelyettese 1974. február 4–8. között a Szovjetunióban tartózkodott, ahol találkozott a gazdasági vezetés több képviselőjével, így Mihail Leszecsko KGST-képviselővel, a kormány elnökhelyettesével, Katusev KB-titkárral, Nyikolaj Bajbakovval, az Állami

Tervbizottság elnökével, Vlagyimir Novikov miniszterelnök-helyettessel, Szemjon Szkacsovval, a Külgazdasági Kapcsolatok Állami Bizottságának elnökével és Nyikolaj Fagyjev KGST-titkárral. A szovjet véleményekből azt szűrte le, hogy megértették, a világgazdaságban mélyreható változások mennek végbe. Az olajáremelés nemcsak a tőkés országokat, de a Szovjetuniót is érzékenyen érintette, mert a fém- és vegyianyag-import áremelkedése jelentős veszteséget okozott, például Irakkal 13 millió tonna olaj importáráról nem tudtak megállapodni, és persze így exportkötelezettségeiket sem teljesíthetik. A szovjetek erőfeszítéseket tesznek, hogy mindez ne veszélyeztesse az európai enyhülést, Willy Brandt német kancellár politikai pozícióját igyekeznek erősíteni, és ennek érdekében fejlesztik gazdasági kapcsolataikat az NSZK-val.⁸

Az 1974-es év a korábbi beruházásokhoz képest jelentősebb tempójú tevékenységet ígért energetikai és nyersanyag-kitermelő jelleggel Nyugat-Szibériában, Kazahsztánban, Közép-Ázsiában. Ehhez egy év alatt 9000 kilométer új olaj- és földgázvezetékkel kellett építeni a szivattyú- és kompresszortelepekkel együtt. Az atomerőmű kapacitásnövelése mellett a tervek szerint vízierőművet állítanak be az Uszty-Ilimszkben létesülő üzemekhez. Bratszkban, Krasnojarszkban alumíniumkohók épülnek majd, amelyek a nagy távolság miatt jelentős erőforrás-igényűek, nem beszélve a nagyszabású tehergépjármű-program megvalósításáról.⁹ Az 1973-

⁸ NML OL 288. f. 24/1974/2. ö. e. Kurszk környékén kohászati kombinát épült, a Krupp–Salzgitter–Korf konzorcium segítségével 2,5 milliárd márka értékű berendezést szállítottak a németek. (A szovjetek azonnal készpénzzel fizettek. Ezt Egon Bahr készítette elő.) Egy év alatt 43%-kal ugrott meg a két ország kapcsolatának volumene, és 1974-ben tizenhat konszernnel tudományos-műszaki együttműködési megállapodást kötöttek.

⁹ A szovjet tervekben a teherautó-gyártás radikális gyorsítása volt a cél. 1980-ra ötszörre többre volt szükség, ez elúszni látszott. A beruházás méreteire vonatkozóan gigászi számok láttak napvilágot. A terv szerint évi 150 ezer darabot bocsát ki a gyár, ami a világon a legnagyobb kapacitású termelőüzem. 75 ezer ember dolgozik majd itt, és 200 ezren építik. A semmiből öt év alatt félmillió város jött létre a kámai teherautógyár bázisán. 2500 automata gépsort álmodtak nyugati licencek vásárlásából. A motorszerelő üzemet a francia Renault-tól vették, az öntödét az amerikai cég biztosította.

as lemaradást is be akarják hozni, amihez szerencsésen kedvező mezőgazdasági termés járult.¹⁰

A szovjet beruházások csillagászati összegeket emésztettek fel. Ilyen volt például az északi kutatási projekt, ahol nagy költségű úszó expedíciókat finanszírozott Moszkva. Mi több, itt is város felépítését és üzemeltetését végezte: Norilszk, a sarkkörön túl, 150 000 embernek adott lakhelyet. Hetvenöt napon át égett a villany napközben is, és száz napon át volt mínusz 30 fok alatti hőmérséklet. Talhanban volt az egyik legnagyobb nikkellelőhely, óriási színesfémkombinát működött itt. Sőt nagy mennyiségű gyémántot, aranyat és más érceket találtak. Előzetes adatok szerint óriási mennyiségű olaj is volt a föld alatt.¹¹

A szovjeteknek irtózatos mennyiségű földgáz hasznosítását kellett volna elvégezniük. A terv 300-320 milliárd köbméter volt, de tizenhárom év alatt hiába háromszorozta meg a csővezeték termelését Moszkva, külföldi tőke nélkül reménytelennek látszott a beruházás. A KGST-országokat erőltette, Orenburghoz fizikai hozzájárulást is elfogadott. A földgáz világszűkületére emelkedett. Az NSZK kiegészítő megállapodása szerint 1976 és 2000 között összesen 60 milliárd köbmétert szállít a Szovjetunió. A franciák esetében ez elérte a 4 milliárd köbmétert évente. Jelentős vásárló volt továbbá Olaszország és Ausztria.

1974 és 1975 felemás sikert hozott a szovjeteknek. A legnagyobb kedvezmény elvének megadása nem ment át az amerikai törvényhozáson. Jackson republikánus szenátor javaslatát megszavazta a kongresszus, amely szerint a Szovjetunió „jó magaviselésétől” tette függővé az USA kormánya, hogy megadja-e a kedvezményes elbírálást. Ez visszavetette a gazdasági kapcsolatokat, és az enyhülés folyamatát átterelte a katonai kérdésekre. Óriási csalódás volt ez a várakozásokhoz képest.

Az év végére a helsinki zárónyilatkozat aláírása ellenére a feszültség nőtt. A Kamaz tehergépkocsigyár termelése csak 1976-ban indult részben az amerikai cégek elkészett szállításai, illetve a megrendelések visszamondása következtében. A szov-

¹⁰ 1972-ben a 222,5 millió tonna gabona minden idők legjobb termése volt.

¹¹ Idetartozott a Bajkál-Amúr-vasútvonal teljes felépítése is 6 milliárd rubel értékben, amit 1982-re terveztek befejezni.

jetek egyre többet hivatkoztak különösen a hadiipari csoportok befolyására. A vita blokkolta az Eximbank hiteleit, például azt az 50 millió dollárt, ami a szibériai földgázkutatásokhoz kellett. Folytak ugyan tárgyalások szállodák építéséről Moszkvában, Leningrádban, Kijevben, Jaltában, és szerszámgépipari bemutatót is terveztek, Armand Hammer, az Occidental Petroleum elnöke kiállt az amerikai–szovjet kereskedelmi kapcsolatok bővítése mellett. Hammer Moszkvában kinyilvánította érdekltségét a Kujbisev közelében épülő vegyipari kombinát beruházásban, de mindhiába. A szovjet gigaberuházásokat illetően az amerikai tőke nem segített, Nyugat-Európa országaiban pedig nem volt olyan mértékű tőke, amely helyettesíthette volna az amerikai üzletet. A nyugat-európai országoknak ugyan nem sikerült elérniük az olaj árának csökkentését, ugyanakkor egyéni stratégiájuk, az arab országokkal való különmegállapodásaik, takarékosági intézkedéseik, illetve atomenergia-programjaik sikeresek voltak.

Jellegzetes a francia magatartás. A franciák 27 milliárd frank megrendelést szereztek vállalataiknak, Irakban petrolvegyészeti és alumíniumfeldolgozó gyárat építettek, és részt vettek a telekommunikációs rendszer kiépítésében. Ehhez ugyanonnan 1 milliárd dollár kölcsönt is kaptak hiányuk finanszírozására. Iránból ugyanennyit, aminek fejében részt vettek a főváros földalattijának építésében, valamint átadták a SECAM színes televíziós rendszert. Egyiptommal és Algériával is megállapodást írtak alá. Ugyanakkor a franciák továbbra is jó kapcsolatra törekedtek a Szovjetunióval, különösen a biztonságos, hűszéves (!) földgáz- és olajmegállapodás miatt. A kereskedelem volumene, bár alacsony szinten állt (a szovjet–finn kétharmada), de folyamatosan és gyors ütemben növekedett.¹²

¹²A francia hitel nagysága a következő öt esztendőre 12,5 milliárd frank, ami több mint az árucseré-forgalom teljes értéke. Például a Renault korszerűsítette a Moszkvics gépkocsikat gyártó két üzemet. Az üzletek között szerepelt egy kapcsológyár és alumíniumüzem teljes felszerelése. A kompenzációs megállapodások között szerepelt az uszty-ilmiszki cellulózkombinát és négy ammóniagyár berendezéséhez nyújtott áruhitel.

Olaszország Iránnal 5 milliárd dolláros üzletet kötött, 1,2 milliárdos dollárkölcson révén. A többi közös piaci ország hasonló törekvéseket mutatott.

Nagy-Britanniának szerencséje volt az 1975-ös északi-tengeri olajkutak megnyitásával. Különben a legsúlyosabban őket érintette volna az olajválság. Ezt az 1974-es „eredmények” mutatták, nevezetesen 3,5 milliárd font értékben importáltak olajat az arab országoktól, és ez az összeg szolgáltatta a külkereskedelmi mérleghiány 68%-át, annak ellenére, hogy a takarékosági intézkedések következtében közel 10%-kal csökkent a behozatal, de a deficit így is 2 milliárd fontot tett ki.¹³ A brit tervek szerint 1980-tól exportra is futja az északi-tengeri termelésből.

Szovjet offenzíva a szövetségesek ellen

1974 elején a magyar fél úgy látta, hogy erőteljesen ki kell állnia a mezőgazdasági és élelmiszer-ipari árak emelése mellett. 1966-ban a hasonló bolgár javaslatot a tagállamok elvetették, de 1973-ban újra napirendre került, és 1974 elején ezt a KGST VB napirendre tűzte. A Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Bizottsága 1974. január 16-i ülése ugyanakkor támogatta a vasérctermelési közös beruházásban való magyar részvételt a Szovjetunióban.¹⁴ A világgazdasági bizonytalanságok fokozódása miatt Magyarország minél hosszabb távra biztosítani kívánta nyersanyag- és energiaigényének garanciáit, illetve piacát gépi- és mezőgazdasági termékei számára.

1974. február 12-én aláírták az Adria elnevezésű – 945 kilométeresre tervezett – kőolajvezeték építésére vonatkozó magyar–jugoszláv és csehszlovák–jugoszláv szerződést. (A magyar szakasz ebből 210 kilométer, amely akkori számítás szerint

¹³ Nem is beszélve az éves 26%-os inflációról, az egymillió főt meghaladó munkanélküliről, a nulla növekedésről, a csökkenő beruházásokról és exportról. A tengeri, mégpedig az északi-tengeri beruházás és kitermelés ráadásul igen költséges volt, rengeteg kölcsönt emésztett fel. Az angolok, nem váratlanul, a magas olajár szószólói lettek.

¹⁴ MNL OL M-KS 288. f. 24/1974/40. ó. e.

1,5 milliárd forintba került volna.) 1977-re készült el, és 5-5 millió tonna szállítási teljesítményt nyújt Magyarországnak és Csehszlovákiának.

1974. február 19. és 22. között Nyers Rezső Edward Gierekkel, továbbá más vezetőkkal találkozott Lengyelországban. Gierek nagy ütemű fejlesztésekről és béremelésről beszélt, aminek nyomán 1975-ig 40%-kal nő az ipar állóeszköz-állománya. Szerinte ezt a jó konjunkturális lehetőségek indokolták, valamint a munkaerő-tartalékok. Ugyanakkor eladósodás, aránytalanságok jelei mutatkoztak a gazdaságban, például a húsellátásban. Januártól drágultak a benzin, a fűtőolaj és az olajipari termékek, miután 2 millió tonna kőolajat importált az ország, és ennek csak 75%-át a Szovjetunióból. A lengyelekhez begyűrzött az áremelés, így takarékosági intézkedéseket vezettek be.¹⁵ Az elképzelések szerint 1980-ig a Szovjetunió mintegy száz objektumot épít, a lengyelek ötvenet. A lengyelek szerint napirendre kerül a kollektív valuta kérdése. Az orenburgi gázvezeték építésére szakosított vállalatot szerveztek, amely a magyar szakasz megépítésére is képes lesz. Az optimizmus töretlen volt.

A Gazdaságpolitikai Bizottság 1974. április 1-jén foglalkozott a KGST-ben folyó munka helyzetével.¹⁶ Ebben dokumentumközlésünk bizonyos elemei visszaköszönnek. Világos volt, hogy az új helyzetre a KGST ismételten alkalmatlan és felkészületlen jelenlegi állapotában. Ez az anyag nemzetközi méretekben erre kívánta felhívni a figyelmet.

1974. június 18–21-én Szófiában ismét találkoztak a miniszterelnökök.¹⁷ Koszigin minden eddiginél nyomatékosabban hang-

¹⁵ 80 km/órában maximálták az országúti sebességet, 10%-kal csökkentették a szolgálati kocsik forgalmát, csökkentették a légi járatokat, és a vonatok számát.

¹⁶ MNL OL M-KS 288. f. 24/1974/1. ő. e.

¹⁷ A KGST XXVIII. ülészakáról: MNL OL M-KS 288. f. 24/1974/51. ő. e. Fock Jenő hozzászólásában célzott a kis országok feje felett lebegő áremelések veszélyére és arra, hogy a válság közepette egyre nagyobb igény van a külső országokkal és szervezetekkel kapcsolatos álláspont tisztázására, már nemcsak a Közös Piacot, hanem az olajtermelő országokat illetően is. Magyarország hosszú távú program kidolgozását szorgalmazta az összeurópai gazdasági együttműködés kialakítása érdekében. Ami a mezőgazdasági export ösztönzésére vonatkozó javaslatot illeti, Bulgária, Kuba, Mongólia, Románia egy platformra került

súlyozta, hogy a tagországok nem építhetnek a Szovjetunióra energiaéhségük kielégítésében, ami becslések szerint fűtőanyagban az 1975-ös szinthez képest 1990-re megkétszereződik, a villamosenergiát tekintve pedig megháromszorozódik. Ráadásul legtöbbször az olaj- és gázenergia-felhasználást tervezték, miközben csökken saját energiahordozóik aránya. Más megoldást nem tudott ajánlani, mint az alacsony fűtőenergiájú tüzelőanyagok felhasználását, egységes villamosenergetikai rendszer kiépítését, atomerőmű-építést, és minderre egy közös hosszú távú koncepció gyors kidolgozását. Ugyan az ipari kooperáció gyorsítására is hajlandónak mutatkozott, ez mégis másodlagos volt mondanójában.

1974. augusztus 21-én Patolicsev ismertette minisztertársával, Bíró Józseffel a szocialista országok közötti külkereskedelmi árakra vonatkozó szovjet javaslatot. A szovjet kormány 1975-től bilaterális formában az 1973–1974-es világpiacon árszint bázisán tervezte az árak meghatározását, ráadásul nem öt-, hanem hároméves „mozgó árbázis” rendszerben. Bíró és a magyar fél nem volt teljesen felkészületlen a bejelentésre, így elutasította mind az 1975-re vonatkozó áremelést, mind a hároméves bázisra való áttérést. Ami a későbbi éveket illetve, a külkereskedelmi miniszter világosan értésére adta szovjet partnerének, hogy az áreltérések nagyságrendje olyan terheket róna Magyarországra, „amit sem politikailag, sem gazdaságilag nem tudunk elviselni”.¹⁸

Miután a magyar fél hivatalosan is elhárította a szovjet javaslatot, újabb tárgyalásra került sor szeptember 18-án. Patolicsev az árkorrekció és a mozgó árbázis elfogadása fejében méltányos elbánást ígért. Az 1975-ös árkorrekcióról a magyar fél tárgyalni sem volt hajlandó. Bíró egyúttal kijelentette, hogy a kétoldalú tárgyalások helyett többoldalút javasol, mert a szovjet relációjú árak más viszonylatokat is erőteljesen érinteni fognak. Egyben

Magyarországgal. Ezek az országok az ügyet mielőbb a KGST-csúcs elé akarták vinni, az NDK, Lengyelország, a Szovjetunió és Csehszlovákia viszont igyekezett késleltetni a megállapodást. MNL OL M-KS 288. f. 24/1974/1. ó. e.

¹⁸ Jelentés a Patolicsev elvtárral augusztus 21-én folytatott tárgyalásról. MNL OL M-KS 288. f. 24/1974/12. ó. e.

az 1973–1974-essel szemben az 1970–1974-es bázist javasolta, mert ez nincs olyan mértékben kitéve a konjunkturális ingadozásoknak. Ez persze átlátszó javaslat volt, hiszen az árrobbanás 1973-hoz kötődött, de a magyar érdekeknek jobban megfelelt. Patolicsev négy szemközt közölte Bíróval, hogy a csúszó árbázis-hoz mindenképpen ragaszkodnak. Bíró jelezte a szovjeteknek, hogy ez lehetetlenné teszi a tervezést, és a világpiacon hatások begyűrűzését jelentené. A tárgyalásról készített jelentését így zárta: „Attól tartok, hogy mindez erősen lazítani fogja a szocialista országok kapcsolatait, és a széthúzás irányába hat. Elveszítjük a szocialista gazdasági együttműködés azon előnyeit, amelyeket az elmúlt évtizedek során sikerült kialakítani.”¹⁹

A következő napon N. N. Inozemcev, a Goszplan elnökhelyettese közölte Hetényi Istvánnal, az Országos Tervhivatal elnökhelyettesével, hogy a szovjetek az 1975-ös nyersanyagszállítások mennyiségére vonatkozó ígéreteiket csökkentik minden kelet-európai KGST-ország felé. Ez Magyarország felé 500 ezer tonna kőolajat, 700 millió köbméter földgázt, 100 ezer tonna hengerelt acélt és 10 ezer tonna nyersvasat jelentett. Hazai számítások szerint ha ugyanezt más piacokról szerzik be, az a magyar gazdaság számára 15-17 milliárd forint veszteséget jelent, így a magyar fél más árukkal való helyettesítését, illetve a kőolaj-, a földgázszállítás csökkentésének mérséklését kérte. 1974. szeptember 3–6. között a Németh Károly által vezetett pártküldöttség már a fentiek ismeretében tette szövé a magyar gondokat. Leonyid Brezsnyev kitérő választ adott, de hangsúlyozta, hogy nyitott olyan kompromisszumra, amelyben az ő javaslataik is megértésre találnak. Németh idehaza azt javasolta a Politikai Bizottságnak, hogy világpiacon áron, kemény valutáért ajánljanak fel gabonát a szovjeteknek. Ezt a testület el is fogadta, bár a javaslat az ártárgyalásokat nem befolyásolta.

A felmérések szerint a cserearány romlása dollárviszonylatban 1974-ben elérte a nemzeti jövedelem 5%-át, és 1975-re a nemzeti jövedelem növekményével azonos további romlásra számítottak. A szovjet relációban való romlással együtt 1975-ben

¹⁹ Uo.

az árveszteség elérte volna a nemzeti jövedelem 8%-át. Ehhez járult még a szovjet olaj-, gáz-, hengereltacél- és nyersvas-import várható csökkenése, és ezek beszerzése más piacról, nem beszélve arról, hogy szovjetek a következő öt év bázisát a csökkentett volumenen akarták meghatározni. Így 1975 végére az 1973-as nettó adósságállomány megkétszereződésével lehetett számolni. A helyzetet nehezítette, hogy a huszonöt évre kötött magyar–román földgázegyezményben rögzített árakat 1973-ban a román fél emelni akarta, amibe a magyar kormánynak a szovjet–csehszlovák ár erejéig ötéves időtartamra bele kellett egyeznie. Románia azonban 1975-re újabb áremelési igényekkel állt elő.²⁰ A helyzet aggasztóvá vált.

Időközben a magyar fél a saját logikája szerint megtette a minimálisan szükséges lépéseket mozgástere bővítésére. Október közepére törvényt fogadott el és hirdetett ki a külkereskedeletről.²¹ A törvény a külkereskedelmet állami vállalatokra összpontosította, azzal, hogy az irányításban az állami bürokráciára hagyatkozott odáig menően, hogy a vállalatoknak kötelező utasítást is adhattak.

Tekintettel az ügy horderejére, a Politikai Bizottság 1974. szeptember 10-én hosszan tárgyalt a szovjet javaslatról. Megerősítette az előzetes magyar pozíciót, és külön kiemelte, hogy mindenképp el kell kerülni az 1975-ös áremelést, ugyanakkor az 1976–1980-as esztendőkre az emelést elvileg elfogadta, és minél előbb meg akarta kezdeni a konkrét tárgyalásokat. Gáspár Sándor információi szerint ugyanezt az álláspontot alakították ki a bolgárok is.²² Az ülés után újabb tárgyalásokra került sor, de nem közeledtek az álláspontok. Ebben szerepe volt annak, hogy a szovjetek Bulgáriával és Csehszlovákiával meg tudtak állapodni saját javaslatuk alapján.

²⁰ MNL OL M-KS 288. f. 24/1974/12. ó. e.

²¹ Az 1974. évi III. törvény a külkereskedeletről. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1974*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1975. 24–32.

²² MNL OL M-KS 288. f. 5/654. ó. e.

A Politikai Bizottságnak 1974. október 29-én²³ azzal kellett szembesülnie, hogy a szovjetek nem engedtek sem a szállítási kontingensek csökkentésében, sem az 1975-ös áremelésben. Egyfelől új kompromisszumos javaslatot dolgoztak ki, másfelől Fock Jenő a tárgyalás legfelsőbb (Kádár–Brezsnyev) szintre emelését javasolta. A még folyó keletnémet–szovjet és lengyel–szovjet tárgyalások²⁴ után tartotta célszerűnek megtenni a végleges magyar lépést, abban bízva, hogy kedvező hivatkozás lehet számunkra az ottani konstrukció. Kádár János hozzászólásából kiderült, hogy a többhetes kaukázusi üdülése során beszélt Brezsnyevvel ezekről a kérdésekről, és az árak éves újratárgyalása ügyében meggyőzte az SZKP első titkárát, sőt a két-három éves konstrukciót is sikerült kialakúnia. A beruházási hozzájárulás megtagadásával nem értett egyet, a tárgyalási pozíció fenntartásával és az SZKP KB-hoz intézett levéllel igen, egyben két hét taktikai szünetet javasolt.

A levél 1974. november 8-án ment el Brezsnyevnek.²⁵ Bajbakov 1974. december 9-én előzetesen közölte, hogy az NDK-val december végére megállapodási időpontot találtak, ugyanakkor méltányolták a magyar álláspontot, és új javaslattal állnak elő. Eszerint a 16 millió rubeles szovjet árnyereséget hajlandók a felére csökkenteni úgy, hogy az ármegállapítás alapja az 1972–1974-es három esztendő legyen, csúszó árak alkalmazása mellett hajlandók továbbá az ötéves bázisra visszatérni. A többlet-áruszállítások nehézséget okoznának, így hajlandók az öt-tíz éves hitelekre, és garanciát ígértek az 1976–1980-ra egyeztetett szovjet áruszállítási kontingensekre.

A december 8-i magyar levélnek nem volt sok foganatja. A szovjetek a külkereskedelmi minisztert már nem fogadták. Lázár Györggyel közölték, hogy a szállítások csökkentését nem módosítják, nemcsak az olaj árát emelik, hanem a szilárd energiahordozó-

²³ MNL OL M-KS 288. f. 5/649. ó. e.

²⁴ Bulgáriára – mint kiderült – eleve nem lehetett számítani, mert 1974-ben a tervek szerint átadták a szovjet–bolgár gázvezetéket, amely a tyumenyi gázt szállítja Románián keresztül. A négyéves építkezés végén 1 milliárd, 1975-ben 3 milliárd, teljes kapacitásként pedig 6 milliárd köbméter földgáz szállítására lesz képes.

²⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/650. ó. e.

két, a színes és fekete fémekét, a papír alapanyagokét, egyes vegyipari termékekét, a gyapotét is – vagy húsz-huszonkét termékét. Persze magyar áremelésről is szó lehetett, de ebben éles szakértői vitára kellett számítani. A szovjetek ötéves árbázist javasoltak úgy, hogy az 1971–1975-ről indul, majd minden évben egy évvel növekedik a figyelembe vehető öt esztendő kezdő éve. Ez 1973–1977-re a megugró világpiaci árak teljes érvényesítését jelentette. Arra törekedtek, hogy 1975 végére a két ország közötti egyenleg nulla legyen, azt követően pedig növekedjen a magyar adósság. Miután hajlandónak mutatkoztak hitelezni a magyar veszteséget, Lázár György 700-800 millió, Fock Jenő 500-600 millió rubeles szükségletet prognosztizált, ami körülbelül megfelelt az 1956 utáni magyar eladósodásnak, bár a következő ötéves terv során a cserearányromlást az Országos Tervhivatal 1400 millió rubelre becsülte. A szovjetek azt is közölték, hogy a magyar árváltozások nagyságrendjét 150–200 millió rubelre teszik, és olyan termékek esetében tartják indokoltnak, mint a bőráru, a cipő és egyes mezőgazdasági termékek, fogyasztási cikkek, hajók. Bajbakov jelezte, hogy ez a javaslat már mintegy 1,3-1,5 milliárd rubeles kedvezmény után jött ki. Lázár György szerint a részletes tárgyalás plusz-mínusz 150 millió rubellel változtathatja meg a végeredményt.

A Politikai Bizottság beletörődött a helyzetbe. Gáspár Sándor azzal vigasztalta magát, hogy még mindig jobb a Szovjetunió felé eladósodni, mint a Nyugat felé. Kádár már a jövőbe tekintett: új helyzet van a szocialista világrendszeren belül, amely legalább olyan alapos elemzést követel meg, mint a világgazdaságban bekövetkezett változás. Szembe kell nézni az ország nyersanyag- és energiaszegénységének világpiaci értékelésével. „Most már illúzió, hogy szólunk a Szovjetunióknak...” Lejjebb kell venni az életszínvonal-célokból is, és meg kell nézni, hogy hol tud ez az ország világszínvonalat produkálni. A reform gondolatáig azonban nem jutott vissza. Bízott a nyugati kölcsönben és a hagyományos eszközökben.

Az előzetes tárgyalásokra 1974. december 26-án, az 1975-re vonatkozó konkrét ártárgyalásokra 1975. január 8–31. között került sor Moszkvában. Ennek eredményeként 178 millió rubel

veszteség érte Magyarországot,²⁶ amit a fizetésimérleg-aktívum nagyrészt fedezett.

Az 1975. február 14-i Politikai Bizottság ülésen²⁷ Kádár János írásban tájékoztatást adott arról, hogy február 3-án Brezsnyev telefonon felhívta, majd két napra rá a nagykövet átadta az első titkár levelét. Ebben tízéves 2%-os kamatozású hitelt, kedvező áruszállítási feltételeket ígért, valamint különféle egyéb áruk 1975-ös szállítását helyezte kilátásba. Olajszállítási többletet biztosított, és jelentős élő állatot volt hajlandó vásárolni kemény valutáért, vagyis a kétoldalú kereskedelem terven felüli emelését helyezte kilátásba. A levél hangsúlyozta, hogy a KGST-országokkal való kereskedelem a világpiacon árhoz képest az ajánlat 9 milliárd rubel kedvezményt tartalmaz, Magyarország relációjában ez 2 milliárd. Ennek fejében Brezsnyev azt kérte, hogy a magyar vezetés hallgasson az áremelésekről a nyilvánosság előtt. Az 1974. decemberi KB-ülés és az 1975. márciusi XI. kongresszus hivatalos dokumentumai mélyen hallgattak a KGST- és a szovjet relációban jelentkező problémákról.²⁸

A háttérben azonban folyt a kiütkeresés a Gazdasági Bizottságnak benyújtandó elemzések szerint. Szakértők úgy látták, elkerülhetetlen a teljes magyar külgazdasági politika, sőt az exportstruktúra, valamint a KGST-n belül a helyzet sürgős, közös felülvizsgálata.

A legfelső vezetés ezzel szemben úgy látta, hogy visszaállt a korábbi helyzet – amit Kádár már-már veszni látott –, amikor nehéz helyzetben a Szovjetuniót kompromisszumra lehet készíteni. Miután 1975 első felében a nettó adósságállomány 540 millió dollárral nőtt, és a KGST-n belül is a tervezettnél nagyobb ütemben fogyott az aktívum, a magyar fél mégiscsak Moszkvához fordult annak érdekében, hogy a tervezetthez képest az 1976–1980 közötti években az áruszállítások volumene további 500–600 millió

²⁶ A magyar áremelkedés 176 millió, a szovjet 354 millió rubel volt. Ezen belül az anyagok és energiahordozók árszintje 52%-kal, a gépiparé 3,3%-kal emelkedett.

²⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5/657. ő. e.

²⁸ Vass Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1978. 885–895., 912–943.

rubellel növekedjen. Moszkva pedig valóban nem zárkózott el a kezdeményezés elől.²⁹

A KGST 1975-ben

A KGST 1975. július 24–26-i csúcstalálkozójának³⁰ előkészítését a szovjet áremelési javaslatok jelentősen befolyásolták. Az energetikai együttműködés és tervkoordináció a rövid- és hosszabb távú biztonság fenntartása szempontjából minden eddiginél fontosabbá vált.

A találkozó előkészítése azonban csak részben szerveződött az előző esztendőben megfogalmazott létkérdések köré. A Végrehajtó Bizottságnak egyedül az 1990-ig nyúló együttműködésre vonatkozó tervezés megindításában sikerült lépnie. Csak 1976-ra lehetett napirendre tűzni a mezőgazdasági együttműködés kérdését, és a személy- és áruszállítási igények kielégítését szolgáló közlekedésfejlesztést.

A magyar fél arra törekedett, hogy a tőkés világgazdasági hatásokkal szemben a KGST és a Szovjetunió védelmi szerepét hangsúlyozza olyan értelemben is, hogy a világgazdasági feltételekhez való alkalmazkodás csak ebben az „inkubátorban” mehet sikeresen végbe. Az energiaellátási problémák gyorsabb megoldását sürgette.³¹

A KGST-csúcs olyan megoldással zárult, ami a Szovjetuniónak kedvezett. Koszigin megnyugtatta a kis országokat: az 1976–1980 közötti öt esztendőre Moszkva az előző ötéves tervhez képest 43%-kal hajlandó növelni fűtőanyag és 23%-kal a vasérc-tartalmú nyersanyagok szállítását, és ígéretet tett a hengerelt áru szállításának növelésére is. Garanciát vállalt az 1990-ig tartó időszak energetikai és nyersanyag-ellátási programjának kidolgozására. Mindennek azonban ára volt. A tíz nagyszabá-

²⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/667. ó. e.

³⁰ MNL OL M-KS 288. f. 5/668. ó. e.

³¹ MNL OL M-KS 288. f. 5/665. ó. e.

sú³² közös beruházásból ugyanis nyolc a Szovjetunió területén épült. Koszigin még hozzátette, építsenek két, szovjet területen lévő atomerőművet, amelyből aztán 10–15 milliárd kWh áramot exportálna a kelet-európai szocialista országokba, ugyanakkor a dunai vízierőmű-építések finanszírozásának kérdését nyitva hagyta. Véleménye az volt, hogy az energiaigényes iparágakat az energiaforrásokhoz kell telepíteni. Hajlandó volt a gépipari szakosítás és kooperáció elmélyítésére, a legfontosabb termelési ágakban hosszú távú együttműködési célprogramok kidolgozására, beleértve végre a mezőgazdasági és élelmiszeripari együttműködést is. A KGST-országok végül is kiegyeztek a szovjet elgondolásokkal, mindenekelőtt az energia- és nyersanyagigényük kielégítésének reményében. A magyar vezetés is tudomásul vette a kialakult helyzetet, ugyan a későbbiekben a közös beruházások értékállóságát érvényesíteni igyekezett, kevés sikerrel.

Post factum

A történések ismertetésével itt megállok; csak összefoglalóan, tekintésképp említem meg az MSZMP Központi Bizottsága 1977. október 20-i ülését, amikor is megszületik *A termelési szerkezet fejlesztéséről és a Magyarország hosszú távú külgazdasági politikájának irányelveiről*³³ szóló határozat. Mondanom sem

³² Idetartozott a Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, az NDK és Románia részvételével a tervek szerint 1978-ban befejeződő orenburgi gázvezeték-építés. Ez is gigantikus teljesítményt követelt a résztvevőktől, mintegy 2 millió tonna csővezeték lefektetését, 22 kompresszorállomás felépítését. Elkészülte után a csővezeték 24 milliárd köbméter gázt szállít, amiből a Szovjetunió saját célra 9 milliárdot használ fel. (Magyarország 1979-től 2,8 milliárdot.) Tizenkét évig szállítással törlesztik a szovjetek a beruházás költségét. Továbbá ideszámítható a Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, az NDK és Magyarország részvételével épülő 750 kilovoltos nagyfeszültségű elektromos vezeték. Továbbá az említett uszty-ilimszki cellulózkombinát, a kingiszeppi foszforbánya, a karatatau-i sárgafoszforgyár, a kiembajevi azbesztkombinát, a krivojrogi ferroövezet, Mongóliában a rézbánya-kiaknázás, Kubában a nikkelbányászat és -feldolgozás.

³³ Az MSZMP Politikai Bizottságának döntése nyomán külgazdasági stratégiát kidolgozását kezdte meg egy bizottság Szekér Gyula miniszterelnök-helyettes vezetésével. A tizenkilenc tagú testület több mint száz fővel dolgozott. 1976 nov-

kell, hogy 1973-hoz képest nagyon későn, bár már az előkészítő anyagban szerepel a visszautalás 1973–1974-re, vagyis arra, hogy a politikai vezetésnek el kell kerülnie egy olyan helyzetet, hogy váratlanul érje a világgazdaságban bekövetkező változás.

A hetvenes évek közepe felé ismét világossá vált, hogy a KGST a világgazdaságban bekövetkezett és a várható fejleményekre felkészületlennek bizonyult, reakcióképessége igen szerénynek volt tekinthető, az integráció folyamata nem nyújtott választ a nagy kérdésekre. Sőt a dezintegrációs tendenciák veszélye is fennállt, miszerint a világgazdaság hatásai erősebbek lesznek az integrációs akarathoz képest. Egyszerre volt érdeklődés, kapcsolatépítés a KGST felé, ugyanakkor egyszerre volt erre való reakcióképtelenség különösen a tőkés úton járó országok irányában. Ugyanakkor a kőolajtermelő országok irányában a politikai nyitás nem járt együtt ezen országok magatartásának megváltozásával. Az arab országok egyértelműen a világgazdaságban kerestek új helyet maguknak.

A hetvenes évek második fele igazolta a negatív prognózist. A kis KGST-országok ugyan a szovjet figyelmeztetést kénytelenek voltak komolyan venni, és az ellátásbiztonsági szempontokat előtérbe állították. A hazai energiabázis megteremtésére irányuló erőfeszítések fölerősödése 1974–1981 között valamennyi kis európai KGST-országban megfigyelhető volt, de – ahogy Csaba László összefoglalóan megállapította³⁴ – ezek kiépítése nagy ráfizetéssel ment végbe. A szovjetek egyes prognózisok ellenére politikai okokból sem növelték az olaj és más fűtőanyagok kivitelét a térség felé. Nem véletlen, hogy a nyolcvanas évek végére súlyos eladósodás jellemezte ezeket az országokat – Lengyelország és Románia fizetésképtelenné vált –, mi több, egyes várakozások ennek megkétszereződését is elképzelhetőnek tartották. Másrészt a Szovjetunió sem jött ki az üzletből olyan sikeresen, mint azt gondolnánk.

emberében az anyag már a Gazdaságpolitikai Bizottság elé került. A határozat: VASS Henrik (szerk.): *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1975–1980*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 561–591.

³⁴ CSABA László: A KGST helye a világgazdaságban. *Valóság*, 1982/7. 1–16.

A kedvezőtlen hosszú távú világgazdasági folyamatokra figyelmeztetett Kádár Béla, amikor leszögezte: „Magyarország jelenleg egységnyi importért 20%-kal több áruval kénytelen fizetni, mint egy évtizeddel ezelőtt, 30–40%-kal többet fizet, mint a század derekán, s 60–70%-kal többet, mint az első világháború kirobbanását követően.”³⁵ Versenyfutásba kezdett tehát az ország, s a hibás döntéseket még így sem lehetett elkerülni.

A külgazdasági pálya végül oda konkludált, hogy a nyolcvanas évek közepén a hetvenes évek külgazdasági stratégiájának egyik megalapozója vallotta be, hogy nincs külgazdasági koncepciója Magyarországnak. Követelményként pedig annyit volt képes rögzíteni, hogy a szocializmus merev, alkalmazkodásra képtelenségét és tehetetlenségét a világ felgyorsult fejlődéséhez képest mozgékony, innovatív és cselekvőképes magatartásával kell felváltani.³⁶

*

A dokumentumot nem teljes egészében közlöm, elhagyom az utolsó, 8. pontot, amely az *együttműködési mechanizmus és munkamódszer problémái* címet viseli. A szerző maga hangsúlyozza, hogy a munkamódszer kérdése másodlagos szerepet játszik. Ezen belül a következő alpontok szerepelnek: nem alakultak ki a komplex ügyeknek megfelelő komplex munkamódszerek, lassú ügymenet, a felső szintek eröltetése, a KGST-okmányok terjengőssége, szervezeti problémák, a Végrehajtó Bizottság, a Tervezési Együttműködési Bizottság és az állandó bizottságok közötti munkamegosztás rendezetlensége, a KGST Titkárság szerepe. Az ebben megjelölt problémák hosszú évek

³⁵ KÁDÁR Béla: *A nemzetközi iparfejlődés és a munkamegosztás új irányai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984. 252.

³⁶ BOGNÁR József: A külgazdasági tényező változó szerepe a szocialista gazdaság fejlődésében. *Valóság*, 1986/3. 1–20. Közel tíz évvel korábban maga is részt vett a külgazdasági koncepció kialakításában. Lásd BOGNÁR József: Világgazdasági korszakváltás és magyar külgazdasági stratégia. *Valóság*, 1977/2. 11–23.

óta közismertek voltak a szakértők és politikusok, sőt részben a nyilvánosság előtt is.

Végül a nemzetközi és hazai tennivalókat foglalja össze az elaborátum. A hazai tennivalókat illetően általánosságban leszögezi, hogy a nemzetközi együttműködés feltételei szigorúbbá válnak, ezért növekszik a jelentősége a hazai, különösen a közgazdasági eszközök alkalmazásának. Az együttműködés egyúttal bonyolultabbá válik, így biztosítani kell a különböző szinteken tárgyaló magyar delegációk egységét. Utoljára hagyja az anyag a felvetett problémák további alapos elemzésének szükségességét.³⁷ Mintegy ezt „megfogadva” döntött a Politikai Bizottság a külgazdasági stratégia kidolgozása mellett és döntött a hosszú távú külgazdasági politika és a termelési szerkezet fejlesztésének irányelveiről.³⁸

³⁷ Hogyan értékelhetőek a leírt folyamatok a jövőbeni együttműködés szempontjából? Milyen javaslatokat tegyen a magyar fél? Hogyan alakul a tőkés és fejlődő országokkal való kapcsolat? Milyen szervezeti változtatásokra van szükség a KGST-ben?

³⁸ Lásd MNL OL XIX-A-90-c 190. d.

Dokumentum

A KGST-munka megjavításának egyes aktuális kérdései^{39*}

A KGST-tagállamok között folyó nemzetközi gazdasági együttműködés olyan szakaszába lépett, amikor ismét aktuálissá vált az együttműködés helyzetének áttekintése és a továbblépéshez szükséges elgondolások kimunkálása.

Ezt több körülmény indokolja:

- a) A KGST XXVII. ülészakán⁴⁰ a kormányfők többsége, s mindenekelőtt Koszigin elvtárs, elégedetlenségét fejezte ki az együttműködés fejlődési ütemével, továbbá a KGST-ben kialakult munkamódszerekkel kapcsolatban. Ennek nyomán az ülészak megbízást adott a KGST Végrehajtó Bizottságának, valamint a többi KGST-szervnek, hozzanak intézkedéseket a KGST-szervek tevékenységének és szervezeti felépítésének, továbbá a KGST-tagállamok együttműködésének megjavítására.
- b) A KGST-tagállamok pártvezetőinek krími tanácskozásán⁴¹ ugyancsak szóba került a KGST tevékenysége. A tanácskozás aláhúzta a KGST-tagállamok gazdasági együttműködésének jelentőségét. Ugyanakkor bíráló megjegyzéseket tett a KGST munkájára, megállapítva, hogy elavult a KGST együttműködési mechanizmusa, s egyes láncszemei már nem felelnek meg a mai követelményeknek. Ezért a KGST-tagállamok kormány- és tervező szerveinek megfelelő javaslatokat kell előkészíteniük, amelyeket a pártok vezetőinek egy újabb – egyelőre még meg nem határozott időpontban sorra kerülő – csúcstalálkozóján vitatnak majd meg.

^{39*} A dokumentumot a mai helyesírás szabályai szerint javítottuk.

⁴⁰ KGST XXVII. ülészakája 1973. június 5–8. között zajlott (*Népszabadság*, 1973. június 9.).

⁴¹ 1974. április 17–18-án a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének üléséről van szó.

- c) A fentiek alapján számítani lehet arra, hogy a KGST reformjának kérdése legkésőbb a KGST 1974. évi XXVIII. ülészakán⁴² napirendre kerül.
- d) A KGST XXVII. ülészakának határozata nyomán a KGST Titkárságának – részben saját tapasztalatai, részben a tagállamok által átadandó anyagok alapján – javaslatokat kell kidolgoznia a KGST munkamódszereinek és szervezetének továbbfejlesztésére, s azokat 1974 első felében a Végrehajtó Bizottság elé kell terjesztenie. A Titkárságon az előzetes elgondolások kialakítása megindult, az ezekről kapott előzetes értesülések olyanok, hogy a gondolkodás nem annyira az érdemi, mint inkább a formális megoldások irányában halad.
- Ezért az a veszély fenyeget, hogy a Titkárság javaslatai nem lépik túl a KGST keretében időről időre napirendre kerülő szervezési és munkamódszerbeli rutinjavaslatok körét, és így nem lesznek alkalmasak az együttműködés első sorban tartalmi oldalról jelentkező problémáinak megoldására. Ilyen körülmények között fokozott jelentőségűvé válik a – többek között magyar részről is – kiküldésre kerülő országjavaslatok kimunkálása.
- e) A KGST XXVI. ülészakán,⁴³ valamint a krími tanácskozáson szovjet részről az együttműködés továbbfejlesztésének irányára nézve felvázolt elgondolások nyomán az utóbbi időszakban sorozatosan születnek olyan konkrét szovjet kezdeményezések a KGST különböző fórumain, amelyek a KGST-munka, valamint a szocialista gazdasági integráció tartalmi kérdéseit érintik. Ezeket megfelelő előzetes konzultáció és egyeztetés általában nem előzte meg, ezért bizonyos fokig felkészületlenül érték a tagállamokat. Ezek elemzése és a megfelelő egységes magyar álláspont kimunkálásának szükségessége ugyancsak

⁴² 1974 júniusában volt a KGST XXVIII. ülészaka, de a reform nem került napirendre. (*Népszabadság*, 1974. június 21. és 22.)

⁴³ 1972. június 10–12. között zajlott. FEJTL István: *Talányos játszmák. Magyarország a KGST erőterében 1949–1974.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 351–352.

fokozott intenzitású munkát követel illetékes hazai szerveinktől.

- f) Végül – de nem utolsósorban – az elmúlt 1-2 esztendőben olyan változások mentek végbe a KGST-tagállamok nemzetközi együttműködését övező nemzetközi politikai és gazdasági környezetben is, amelyek részint pozitív, részint negatív hatással lehetnek a KGST-beli tevékenység fejlődésére. Ezek értékelése, várható hatásuk elemzése ugyancsak halaszthatatlan kérdéssé vált.

A fentiek feltétlenül indokolják, hogy a KGST-tagállamok közötti együttműködés kialakult helyzetét elemezzük, rámutatva arra, hogy meddig jutottunk ezen a téren. A diagnózis birtokában kerülhet azután csak sor a további teendők meghatározására. *Ezért a továbbiakban elsősorban a kialakult tendenciák és problémák feltárására és rögzítésére koncentrálnunk.*

Más oldalról a teendők meghatározása megköveteli, hogy az elért eredmények mellett elsősorban azokra a jelenségekre irányítsuk a figyelmet, amelyek megítélésünk szerint problémát okoznak, és a maguk részéről gátolják az együttműködés szélesebb körű és gyorsabb ütemű kibontakozását.

I.

A KGST-beli munka nemzetközi politikai és gazdasági feltételrendszerének változása

Mindenekelőtt azokat a nemzetközi politikai és gazdasági folyamatokat szükséges röviden áttekinteni, amelyek a Komplex Program⁴⁴ elfogadása óta nemzetközi téren kialakultak. Mindez tulajdonképpen azt célozza, hogy választ tudjunk adni arra a kérdésre: *módosultak-e a KGST-tagállamok gazdasági együttműködésének nemzetközi feltételei, és amennyiben igen, úgy azok*

⁴⁴ Részletesen ismerteti PÁLFAI István: *A szocialista gazdasági integráció.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.

milyen irányú hatással vannak vagy lehetnek az együttműködés további alakulására.

A kérdésre válaszolva mindenekelőtt az alábbi nemzetközi tényezőket kell figyelembe venni:

1. A szocialista országok és mindenekelőtt a Szovjetunió következetes békepolitikája az utóbbi időszakban kezdi meghozni gyümölcseit. Ennek eredményeként *a nemzetközi politikai színtéren meggyorsult a nemzetközi politikai enyhülés folyamata.* Ennek olyan jelei vannak, mint:
 - a vietnámi háború befejezése;
 - a németkérdés és Nyugat-Berlin problémáinak rendezése;
 - az európai biztonság megteremtésére irányuló tárgyalások megkezdése és kezdeti sikerei;
 - a Szovjetunió és az Egyesült Államok viszonyának változása.
2. E mögött a politikai enyhülési folyamat mögött a nemzetközi erőviszonyokban történt jelentős változások húzódnak meg, amelyek többek között az alábbiakban jutnak kifejezésre:
 - a) A Szovjetunió s vele együtt a szocialista közösség tagállamainak erőfeszítései nyomán olyan *katonai erőegyensúly* jött létre egyrészt az Egyesült Államok és szövetségesei között, másrészt a Szovjetunió és szövetségesei között, ami értelmetlenné teszi a hatalmas anyagi terhekkel járó nukleáris fegyverkezési verseny további folytatását, s lehetőséget nyújt a katonai erőfeszítésekkel járó áldozatok fokozatos kölcsönös mérsékülésére.
 - b) Eltolódás következett be az imperialista országok közötti gazdasági erőviszonyokban. Ennek nyomán csökkent az Egyesült Államok korábbi korlátlan vezető szerepe, nem utolsósorban a magára vállalt jelentős nemzetközi és katonai terhek hatására. Ugyanakkor jelentősen előretörték a Közös Piac országai és Japán.

Ilyen körülmények között az Egyesült Államok számára égető kérdéssé vált meggyengült gazdasági pozíciójának visszaszerzése.

3. Kibontakozóban van a fejlett tőkés országokban a gazdaság megbénulásával fenyegető energiaválság, amelynek hatására megindult közöttük az energiahordozókért folytatott verseny.
4. Ezzel párhuzamosan a szocialista országok, s elsősorban a Szovjetunió jelentősen növelte gazdasági súlyát a világ-termelésben.
5. Emellett a Szovjetunió, mint olyan ország, amely jelentős kiaknázatlan energiahordozó-lelőhelyekkel rendelkezik, a fejlett tőkés országok érdeklődésének középpontjába került.
6. Ami a Szovjetuniót illeti, az SZKP XXIV. kongresszusán⁴⁵ meghirdetett békeoffenzíva sikerei lehetővé tették, hogy fokozott erőfeszítéseket tegyen az olyan problémák megoldására, mint:
 - a) azoknak a – elsősorban polgári termelést folytató – népgazdasági ágaknak a technikai megújítására, amelyek a fokozott katonai erőfeszítések időszakában a világszínvonal fejlődésétől elmaradtak;
 - b) ezen a bázison fokozott erőfeszítéseket tegyen a szovjet nép életszínvonalának olyan mértékű növelésére, amely az e téren a fejlett tőkés országokkal szemben mutatkozó elmaradás gyorsabb ütemű leküzdését teszi lehetővé;
 - c) a fenti célkitűzésekkel kapcsolatban olyan tendenciák kialakulásának lehetünk tanúi, amikor:
 - a szovjet belföldi gazdaságban általában előtérbe került a *gazdasági hatékonysági szem-*

⁴⁵ 1971. március 30. és április 9. között ülésezett. Kezdeményezései: a dél-kelet-ázsiai és a közel-keleti háborúk befejezése; a területi változások elfogadása, ennek európai értekezleten való közös elfogadása; így a kollektív biztonság garantálása; fegyverkorlátozások, a gyarmati rendszer felszámolása az ENSZ kereteinek megfelelően; kölcsönösen előnyös megállapodások megkötése minden erre kész országgal. *Az SZKP XXIV. kongresszusa*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971.

lélet, s erőfeszítések történnek a belső erőforrások koncentrálására és minél hatékonyabb felhasználására;

- a gazdasági hatékonyság szempontjából felülvizsgálatra kerül a Szovjetunió nemzetközi gazdasági kapcsolatainak – s ezen belül a KGST-tagállamokkal fenntartott gazdasági kapcsolatainak – egész rendszere s erőfeszítések történnek e kapcsolatok hatékonyságának a Szovjetunió szempontjából történő javítására;
 - tért hódít az a felismerés, hogy a szovjet gazdaság műszaki-technikai színvonalának javításához – a KGST-tagállamokkal való együttműködés mellett – fokozottan támaszkodni kell a fejlett tőkés országokra is. Ezzel függ össze, hogy a Szovjetunió „gazdasági nyitást” kezdeményezett a legfontosabb tőkés országok, mindenekelőtt az Egyesült Államok, az NSZK, Franciaország, továbbá Japán irányában.
- d) *E lépésrendszer politikai célja* a nemzetközi politikai enyhülés széles körű gazdasági megállapodások rendszerével történő alátámasztása és stabilizálása az Egyesült Államok és a legfontosabb nyugat-európai tőkés országok irányába, Japán esetében pedig a kínai politikai törekvések gazdasági oldalról történő ellensúlyozása.
- e) *Gazdasági célja* viszont úgy fogalmazható meg, hogy:
- a külföldi eszközök bevonásával megközelíthetővé akarják tenni a meglévő nyers- és fűtőanyagkészletek kitermelését;
 - ennek során versenyeztetik egymással az érdekelt tőkés országokat a kitermelés feltételeinek tekintetében és a Szovjetunió szempontjából a lehető legkedvezőbb áru-, hitel- stb. feltételek biztosítására törekszenek;

- a megnövekedett nyersanyag- és energiahordozó-termelésre és exportra támaszkodva biztosítani kívánják a gazdaság különböző ágazatainak technikai újjáalakítását és a lakosság szükségleteinek fokozott kielégítését;
- a kölcsönös érdekeltségre alapozva ki akarják vívni a fejlett tőkés országok részéről a szocialista országok exportjával szemben alkalmazott kereskedelmi és egyéb diszkriminációk rendszerének felszámolását.

Milyen hatással lehetnek a folyamatok a többi KGST-tagállam gazdasági együttműködési helyzetére?

A fenti folyamatnak előreláthatóan vannak pozitív és lehetnek negatív hatásai is.

A) *Pozitív hatásként értékelhető, hogy:*

- a politikai téren bekövetkezett enyhülés a legszorosabban megfelel az összes KGST-tagállam érdekeinek, és nemcsak a Szovjetunió, hanem ezen országok éveken át folytatott erőfeszítéseinek sikerét is tükrözi;
- a nemzetközi politikai enyhülés kedvezőbb feltételeket biztosít a fejlett tőkés országokkal való kölcsönös érdekeken alapuló gazdasági kapcsolatok fejlesztésére nemcsak a Szovjetunió, hanem a többi KGST-tagállam számára is;
- a Szovjetunió és a legfejlettebb tőkés országok közötti kibontakozó gazdasági kapcsolatok kedvező lehetőségeket kínálnak a többi KGST-tagállam számára is, hogy ebbe a folyamatba a maguk szerényebb lehetőségeinek megfelelően bekapcsolódjanak s részt vegyenek a nagy gazdasági programok megvalósításában;
- a Szovjetunió által a fejlett tőkés országokból megszerzett fejlett technika a későbbiekben lehetővé teszi – amire a különböző szovjet szervek több ízben utaltak is – a kisebb KGST-tagállamok iparának jelentős műszaki fejlesztését is;

- a Szovjetunióval vállvetve elérhetik, hogy a fejlett tőkés országok csökkentsék vagy teljesen megszüntessék a szocialista országok exportját sújtó speciális diszkriminatív intézkedéseket.

Végeredményben tehát már e néhány tényező is arra utal, hogy a változások számos pozitív lehetőséget nyitnak meg a többi KGST-tagállam számára is nemzetközi gazdasági kapcsolataik fejlesztésében.

B) A fentiekben kifejtett politikai és mindenekelőtt gazdasági folyamatoknak lehetnek olyan hatásai is, amelyek *új problémák elé állítják a kisebb KGST-tagállamok s köztük hazánk gazdaságát is.*

Részben olyan hatásokra gondolunk, amelyek az utóbbi időszakban már érzékelhetővé váltak, másrészt olyanokra, melyek feltehetően a jövőben fognak erőteljesebben jelentkezni, és kihatással lehetnek a KGST-n belüli együttműködés további alakulására.

Már jelentkező tendenciaként értékelhetők azok a törekvések, amelyek a Szovjetunió részéről a gazdasági hatékonysági szemlélet és az erőforrások maximális koncentrálására irányuló erőfeszítések hatására a KGST-n belüli gazdasági kapcsolatok terén jelentkeztek, s amelyeknek végső célja a gazdasági terheknek a korábbiakhoz képest egyenlőbb megosztása a KGST-tagállamok, illetve a Szovjetunió között.

Ezeknek annál nagyobb a jelentőségük, mivel köztudott, hogy a KGST-tagállamok gazdasági kapcsolataiban a Szovjetunió kivételes helyzetet foglal el mint a gazdaságuk számára szükséges nyers- és fűtőanyagok legfőbb szállítója, másrészt mint a feldolgozó iparuk termékeinek és mezőgazdasági áruiknak legfőbb átvevője.

E törekvések felvázolása előtt nem lehet nem utalni arra a közismert tényre, hogy a kisebb KGST-tagállamok gazdasága az elmúlt évtizedekben alapvetően a szovjet gazdasággal való kapcsolatok eredményeként fejlődött, és e kapcsolatokban a Szovjetunió részéről számos – mindenekelőtt politikai és nem

annyira gazdasági meggondolásokon alapuló – előnyöket élvezett.

A kialakult tendenciák a következőkben foglalhatók össze:

1. A hagyományos volumeneken felül igényelt nyersanyag- és fűtőanyag-szállításoknak *beruházási hozzájárulásukhoz való kötése*. Ez végső soron kihat az ilyen termékek import költségeire, más oldalról az importőr KGST-tagállamok részéről olyan termékek hitelben történő szállítását teszi szükségessé, amelyeknek nem egy esetben jelentős tőkés-import tartalmuk van.
2. A KGST-n belül kialakult hagyományos – és általában a késztermékszállítások számára indokoltan előnyöket biztosító – cserearányoknak a KGST külkereskedelmi árrendszerének továbbfejlesztése során történő olyan irányú megváltoztatása, amely a kisebb KGST-tagállamok kivételezett helyzetét megszünteti, *a cserearányokat reálisabb alapokra helyezi, azaz végeredményben a Szovjetunió javára módosítja*.
3. Erőteljes törekvés a korábban különféle jogcímenek a Szovjetunió részéről a többi KGST-tagállam javára folyósított *hitelek határidő előtti visszafizetésének szorgalmazása*, egyben a szovjet hitelnyújtások olyan mérséklése, amely végső soron a Szovjetunió nettó hitelezői pozíciójának fokozatos megszűnését eredményezi.
4. *A speciális szállítások pénzügyi feltételeinek módosítása*, a korábban hitelezésről az azonnal fizetési rendszerre történő áttérés.
5. A KGST-tagállamoknak a *fejlődő országok támogatásába történő fokozott bevonására* irányuló kezdeményezések, melyeknek legjellemzőbb megnyilvánulása egy nagy volumenű speciális hitelalaphoz a nemzetközi Beruházási Bank⁴⁶ keretében történt létrehozása. Ez lehetőséget nyújt az eddig szovjet részről vállalt kötelezettségeknek bizo-

⁴⁶A KGST Nemzetközi Beruházási Bankja 1971. január 1-jei hatállyal jött létre, székhelye Moszkva lett. Tevékenységét a tagországok képviselőiből álló tanács irányította. Alaptőkéje meghaladta az egymilliárd transzferábilis rubelt.

nyos mértékű „áttérhelésre” és a fejlődő országok támogatásának KGST-égisz alatt történő folytatására.

Ami a várható hatásokat illeti, ezek elsősorban a Szovjetunió és a fejlett tőkés országok közötti megélnkülöben levő gazdasági kapcsolatok következményeként jelentkeznek.

Itt mindenekelőtt le kell szögezni, hogy szovjet részről különböző fórumokon mindenkor hangsúlyozták, hogy az úgynevezett „nyugati nyitás” nem mehet és nem fog a KGST-tagállamok közötti kapcsolatok fejlődésének rovására menni. Ezek végső soron az egész szocialista közösség érdekeit és javát szolgálják.

Mindemellett vannak, illetve lehetnek bizonyos *objektív* tényezők, amelyeket feltétlenül figyelembe kell vennünk akkor, amikor a KGST-n belüli együttműködés helyzetét elemezzük. Ilyenek:

1. Az a tény, hogy a Szovjetunióban a jövőben az energiahordozók termelését a fejlett tőkés országok fokozott közreműködésével növelik, s ennek folytán jelentős szovjet szállítási kötelezettségek jelentkeznek a közreműködő országok irányában, objektíve *szűkíti azoknak az árualapoknak a volumenét, amelyek a KGST-tagállamokba történő export növelésére rendelkezésre állnak*. Ez megnehezíti a többi KGST-tagállam számára a növekvő szükségletek szovjet piacról történő kielégítését. Ilyen körülmények között energiahordozó importjukban nagyobb szerepet kapnak a KGST-n kívüli, elsősorban a fejlődő országok. Ezek viszont az energiahordozókat növekvő irányzatú világszertei árak és általában konvertibilis devizafizetés ellenében bocsátják rendelkezésre. Ez a körülmény növelőleg hat az importőr KGST-tagállamok beszerzési költségeire, és növeli termékeik előállításai költségeit.
2. *Roszzabbodnak az egyéb nyersanyagok beszerzésének árfeltételei is*. Itt az árakat egyrészt a szovjet részről megkövetelt beruházási hozzájárulások, másrészt az import

egy részének ugyancsak a fejlődő országok irányába történő átterelése növeli. Ennek a termelési költségekre gyakorolt hatása ugyancsak negatív.

3. *Megnehezülnek a Szovjetunióba irányuló export feltételei.* Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy fokozott mértékben jelennek meg a fejlett tőkés országok termékei a szovjet piacon, olyan országok termékei, amelyek nagy mennyiségben, jó minőségű termékeket képesek szállítani, tőkeerejük folytán jelentős hitelnyújtásokra képesek, és áraikat versenyeztetni kénytelenek a szovjet piacra törekvő más fejlett tőkés országok áraival.
A fejlett tőkés országok áruinak jelenléte egyes – elsősorban gépipari és bizonyos fogyasztási cikk – ágazatokban jelentős versenyt támaszt a szovjet piacon a többi KGST-tagállam termékeivel szemben.
4. *A KGST-ben tapasztalható nyersanyag- és energiahordozó-hiány közepette a KGST-tagállamok között is kiéleződik a szovjet szállításokban való részesedésért folytatott verseny.* Közülük nyilvánvalóan az kerül előnyösebb helyzetbe, aki a Szovjetunió számára fontos, korszerű, olcsó termékek szállítását tudja nagy tömegben biztosítani.
5. Az előbbivel szorosan összefügg, hogy éppen a szovjet piacon való bennmaradás érdekében a KGST-tagállamok exportjában növekedni fog azoknak a termékeknek az aránya, amelyek „kemény cikkek”, minthogy jelentős tőkésimport-tartalmúak. Ez azzal jár, hogy a kisebb KGST-tagállamok kénytelenek lesznek fokozni erőfeszítéseiket technikai színvonaluk korszerűsítésére, és ennek érdekében is növelniük kell a fejlett tőkés országokból származó ilyen célú behozatalukat. Már csak ezért is megnő a jövőben a fejlett tőkés országokkal való kapcsolatok jelentősége a KGST-tagállamok számára.
6. A fokozódó tőkés import ellentételezésének problémája miatt a kisebb KGST-tagállamok exportárualapjaira is jelentős nyomás nehezedik. Tőkés fizetési mérlegük romlásának enyhítésére nyilván több korszerű terméküket kell a tőkés piacra irányítaniuk, s ennek folytán csökken

egymás irányába történő kínálatuk az ilyen kemény cikkekéből.

7. Arra kell számítani, hogy az exportárualapok szűkülése és az import biztosításával járó nehézségek közepette keményednek a kisebb KGST-tagállamok közötti kereskedelem feltételei is. Előreláthatóan a kevésbé szükséges és korszerűtlen vagy drága termékeknek a forgalomból való kiszorítására törekednek, és csökken a pusztán a forgalom kiegyensúlyozása miatt egymástól átvett termékek köre. Ugyanakkor a forgalom kétoldalú kiegyensúlyozására való törekvés erősödik, amit a fenti feltételek között lehet, hogy csak a forgalom egyidejű szűkítése mellett tudnak érvényesíteni.
8. A fenti folyamatoknak mind a szovjet piacon, mind az egymás közötti kapcsolatokban a késztermékek világpiaci árszínthez képest indokolatlanul magas árszintjének lemorzsolódása lesz a következménye, ami a csereáramoknak a nyersanyagszállítók javára történő eltolódását fogja eredményezni.
9. A nyugati országokkal való kapcsolatok kiterjedése maga után vonja a tőkés fizetési mérleg problémáinak kiéleződését a KGST-tagállamokban. Ezzel együtt nő a KGST-tagállamok konvertibilis devizahitel-kereslete. E kereslet kielégítését egyrészt elősegíti a kelet-nyugati kapcsolatokban tapasztalható enyhülés, másrészt azonban az a körülmény, hogy az új tőkés monetáris rendszer kialakítása minden jel szerint a szocialista államok részvétele és ezzel együtt érdekeinek figyelembe vétele nélkül megy végbe, olyan helyzetet teremthet, hogy a monetáris rendszeren kívül állók számára jelentősen megnehezül a nemzetközi tőke- és pénzpiacokon történő hitelfelvétel.
10. Az erőforrásoknak a Szovjetunió előtt álló belső gazdasági feladatok megoldásához szükséges mozgósítása nemzetközi téren is növeli a Szovjetunió hitelszükségleteit mind a tőkés, mind a szocialista országok irányában. Ez a többi KGST-tagállamra azt a feladatot rója, hogy a szovjet piacon történő bennmaradás érdekében a korábbinál

nagyobb volumenű hitelnyújtásokra rendezkedjék be. Ez korántsem egyszerű probléma, mert:

- a) jelentős exporttöbblet kialakulását feltételezi;
- b) ennek nyomán a kisebb KGST-tagállamok részéről jelentős elszámolási aktívum kialakulására kerülhet sor;
- c) ez az elszámolási aktívum – a KGST-tagállamok közötti jelenlegi elszámolási rendszer sajátosságai folytán – az állami költségvetést sújtó deficitként jelenik meg;
- d) a teljesített export ellentételezésének hiányában azzal a veszéllyel jár, hogy megbontja belföldi gazdaságunkban az árualapok és a forgalomba került pénzmennyiség egyensúlyát, a belföldi gazdaságban árfelhajtó tényezőként hat, és ezzel a termelési költségek növekedése révén tovább rontja termékeik versenyképességét;
- e) ugyanakkor az esetleg keletkező elszámolási többletek mobilizálása – a trf.⁴⁷ rubel konvertibilitásának hiányában – nem megoldható, azok más viszonylatokban való elköltése nem jelent járható utat.

Ilyen körülmények között elképzelhető egy olyan helyzet, hogy miközben fokozott érdekek fűződnek a szovjet piacra történő exportjuk növeléséhez, azt csak egyidejű hitelnyújtás révén valósíthatják meg, ami viszont a jelenlegi konstrukció mellett a belföldi gazdaságra mint a belső pénzügyi egyensúly megbontását elősegítő tényező hat.

11. Sokkal valószínűbb azonban egy olyan folyamat, amely – éppen a cserearányok romlása miatt – a kisebb KGST-tagállamok elszámolási aktívumának eltűnését fogja eredményezni. Különösen így lesz, ha a Szovjetunió részéről oly módon kívánják a KGST-tagállamokkal szemben az elszámolások egyensúlyát biztosítani, hogy nem

⁴⁷ Transzferábilis rubel – a KGST tagállamai által használt nemzetközi elszámolási egység.

növelik, vagy egyenesen csökkentik az ezen országokból származó importot.

12. Az aktívumkérdés megoldása szempontjából alapvető jelentősége lenne a trf. rubel követelések aranyra vagy konvertibilis valutára történő átváltása lehetőségének. Erre azonban belátható időn belül számítani nem lehet. A Szovjetunió számára ugyanis nyugati kapcsolatainak kiterjedésével az arany- és konvertibilisdeviza-tartalékok jelentősége megnő. Olyan vésztartalékká válik, amely a jelentkező tőkés nemzetközi kötelezettségek áruszállításokkal történő teljesítésében jelentkező esetleges nehézségek áthidalására szolgál. Nem képzelhető tehát el, hogy ez az arany- és devizatartalék akár a kisebb KGST-tagállamok tőkés kötelezettségeinek teljesítése szempontjából, akár a KGST kollektív valutája, a trf. rubel átváltathatóságának megteremtéséhez hozzáférhetővé váljon.

Összefoglalva tehát az a következtetés adódik, hogy a nemzetközi politikai és gazdasági szinten végbemenő változások a KGST-együttműködés számára olyan helyzetet teremthetnek, amikor:

- politikai enyhülés folytán javulnak a nyugati országokkal való gazdasági kapcsolatok fejlesztésének lehetőségei;
- e kapcsolatok fejlesztésére a KGST-tagállamokat a belső együttműködésük fejlesztése is fokozottan rászorítja;
- ugyanakkor a KGST-n belüli, s különösen a Szovjetunióval való gazdasági kapcsolatok fejlesztése terén keményedő külkereskedelmi ár- és pénzügyi feltételekkel kell számolniuk;
- a nyugati kapcsolatok fejlesztését éppen ezért nem önmagukban, hanem mindenkor a KGST-n belüli és főleg a Szovjetunióval való együttműködés fenntartása és kiszélesítése szempontjából kell vizsgálniuk;
- fokozott figyelmet kell a KGST-n belüli együttműködés szorosabbra fűzésére fordítani, mert fokozódhatnak

az integráció ellen ható tényezők és külső kísérletek, és csak a szorosabb együttműködés biztosíthatja a KGST-tagállamok sikeres fellépését a harmadik és első sorban a fejlett tőkés országok irányában.

II.

A gazdasági együttműködés fő problémái és a megoldásra váró kérdések

A gazdasági együttműködés fő problémáinak felvetésekor az együttműködést szélesebben értelmezzük, s nem csupán a Komplex Program végrehajtására irányuló munkálatokat értjük alatta. A program ugyanis a sokoldalú együttműködési feladatokat fogja át, mellette azonban a KGST-tagállamok intenzív kétoldalú gazdasági és műszaki-tudományos együttműködést is folytatnak. Emellett a program elfogadása óta az együttműködésben olyan új elemek is jelentkeztek – mind az egymás közötti, mind a KGST-n kívüli országokkal fenntartott kapcsolatokban –, amelyekre a Komplex Program annak idején természetesen nem utalhatott.

A továbbiakban a szélesebb értelemben vett együttműködés olyan problémáira utalunk, amelyeknek megoldása megítélésünk szerint a további előrehaladás lényeges feltételét képezi.

1. Szemléleti problémák

A KGST-tagállamok gazdasági együttműködésében – különösen a szocialista gazdasági integráció megvalósítására irányuló Komplex Program elfogadása óta *egy sor pozitív szemléleti változásra került sor*. Megfigyelhető a gazdaságossági szemlélet előtérbe kerülése, az egyes gazdasági problémák szűk nemzeti megközelítésének egy nemzetközibb jellegű, szélesebb horizontú szemléletmódja.

Ugyanakkor a szocialista gazdasági együttműködés fejlődését *számos bírálható szemléleti probléma is akadályozza*. Ezek az alábbiakban jelentkeznek:

- a) A nemzetközi politikai enyhülés és a Szovjetunió „nyugati nyitása” kapcsán bizonytalanság mutatkozik a KGST-tagállamok együttműködési perspektíváinak megítélésében. Ez azt a feladatot rója ránk, hogy az új helyzetet behatóan elemezzük és a szükséges következtetéseket mielőbb levonjuk.
- b) Szemléleti probléma az is, hogy jóval nagyobb erők vannak koncentráva az egyes KGST-tagállamoknak a KGST-n kívülálló országokkal való gazdasági együttműködésére, mint a szocialista országok közötti együttműködés problémáinak megoldására, noha az előbbieik fejlődése a jövőben is kisebb jelentőségű lesz a KGST-tagállamok szempontjából, mint az egymás közötti együttműködés.
- c) A szocialista gazdasági együttműködés kezelésében még mindig dominál az egyes problémák rövid távú megközelítésére és megoldására irányuló szemlélet, és lényegében hiányzik az együttműködés fejlődése szempontjából elengedhetetlen perspektivikus gondolkodásmód elterjedése.
- d) Az egész KGST-munkában jelen levő helytelen szemléleti mód következménye, hogy miközben minduntalan hangsúlyozásra kerül a KGST nyílt jellege, és gyakorlati lépések történnek minden KGST-állam részéről a KGST-n kívül álló országokkal való gazdasági kapcsolatok kiterjesztésére, addig a KGST szerveiben – még a Végrehajtó Bizottság szintjén is – előfordul, hogy a problémák megoldásához valamiféle autarchiás szemlélettel közelednek, és végső soron a KGST és a külvilág közötti kapcsolatok szűkítését célzó javaslatokat tesznek. Ennek tipikus megnyilvánulásai azok az időnként visszatérő javaslatok, amelyek a tőkés országokból történő gépimport visszaszorítását célozzák, anélkül, hogy a KGST-n belül pótlásuk objektív feltételei biztosítva lennének.
- e) Eluralkodott a KGST munkájában az a szemlélet, hogy az egyes problémák tartalmi megoldását különböző szervezeti változtatások révén kívánják biztosítani.
- f) Még mindig nem kapták meg szemléletünkben a jelentőségüknek megfelelő helyet az együttműködés fejlesztése

szempontjából nagy jelentőséggel bíró, a termelést irányító és a termelő szervek közötti közvetlen kapcsolatok.

2. A Komplex Programmal kapcsolatban jelentkező problémák

Jelenleg a KGST-beli együttműködés gerincét a Komplex Program végrehajtására irányuló munka képezi. A program elfogadása óta eltelt időszakban ez vált a tagállamok közötti együttműködés fő tartalmává. Jelenleg ott tartunk, hogy befejeződtek a KGST-szervekben azok a szervezési munkálatok, amelyek a program érdemi végrehajtásának fokozott elindításához szükségesek.

- a) Ugyanakkor az eltelt rövid időszak alatt is kiütköznek a Komplex Program bizonyos eredendő hiányosságai, amelyek a végrehajtást mindinkább akadályozzák. Ilyenek:
 - mindenekelőtt az, hogy a program tulajdonképpen egy elszigetelt ágazati szemléletben készült. Az egyes ágazati szervek beiktattak a programba minden olyan perspektívában elképzelhető intézkedést, amire az adott ágazatban egyáltalán gondolni lehetett. Ugyanakkor *nem történt meg* az egyes ágazatokban tervezett intézkedések belső, egymás közötti összehangolása;
 - *nem történt meg a prioritást élvező célkitűzések kiválasztása*, azoké, amelyeknek megvalósulása mintegy előfeltételét képezi más ágazatok tervezett intézkedései realizálásának;
 - ennek folytán *hiányzik az integráció folyamatának időbeli, szakaszok szerinti felvázolása*, s annak meghatározása, hogy az egyes szakaszokban milyen intézkedésrendszer megvalósítása kerüljön napirendre;
 - a Komplex Program kidolgozása során *nem került számbavételre az előírányzott intézkedések anyagi kihatása* és azoknak az egyes országok teherbíró képességével történő összehangolása;
 - minthogy végső soron *nem történt meg a Komplex Programban előírányzott intézkedések belső szinkronizálása, tulajdonképpen hiányzik az integrációs*

feladatok komplex megközelítése, a tervezett intézkedések egymás mellett párhuzamosan és kellő összehangoltság nélkül kerülnek napirendre;

- mindennek gyakorlatilag olyan következményei mutatkoznak, hogy a *tagállamok számára egyszerre olyan gazdasági terhek jelentkeznek, amelyek elviselésére képtelenek*, még olyan területeken is, mint a nyers- és fűtőanyag-problémák megoldása, amely pedig minden KGST-tagállam elemi érdekét képezi. Jellemző, hogy mindeddig csupán két megállapodást lehetett tető alá hozni a nyersanyagproblémák közös erőfeszítéssel történő megoldásáról: az uszty-ilimszki cellulózkombinát⁴⁸ és a kijembajevi azbesztkombinát⁴⁹ felépítésére vonatkozó egyezményt. Más fontos területeken viszont, így a vasérc-, ferroötvözetek-, réz-, nikkel-, titán-dioxid-, izoprénkaucsuk-kapacitások közös erővel történő létrehozásáról – alapvetően a jelentkező nagy beruházási terhek miatt – a tagállamok nem tudtak megegyezésre jutni.

A Komplex Programban szereplő feladatok fenti értelmű szelektálása, a preferált témák kiválasztása, megoldásuk időbeli logikai sorrendjének meghatározása olyan feladat, amelynek elvégzését előreláthatóan rövidesen napirendre kell majd a KGST keretében tűzni.

- b) *Ugyanakkor fel kell figyelni arra is, hogy a Komplex Programban kijelölt feladatok között tulajdonképpen végbement egy nem minden szempontból helyeselhető szelekció is. Ez azzal kezdődött, hogy a konkrét munka során előtérbe állították a konkrét termelési együttműködési feladatokat, ugyanakkor fokozatosan háttérbe szorult azoknak a feladatoknak a megoldása, amelyek a szoci-*

⁴⁸ Bulgária, Magyarország, NDK, Lengyelország, Románia és a Szovjetunió 1972. július 12-én írta alá az uszty-ilimszki cellulózkombinátról szóló szerződést.

⁴⁹ Bulgária, Magyarország, NDK, Lengyelország, Románia, Szovjetunió és Csehszlovákia 1973. június 8-án írta alá a kijembajevi azbesztdúsító kombinátról szóló szerződést.

alista gazdasági integráció közgazdasági környezetének megteremtésével, elsősorban a valutáris-pénzügyi problémák megoldásával kapcsolatosak.

3. A gazdaságpolitikai koordináció hiánya

Miközben a gazdasági együttműködésben a nemzetközileg kialakult folyamatok egyre jobban sürgetik a KGST-tagállamok gazdaságfejlesztési elképzeléseinek hosszú távon történő összehangolását, addig a gyakorlatban nemhogy a gazdaságpolitikai koordináció nem került napirendre, hanem még *a gazdaságpolitikai konzultációk sem foglalták el az őket megillető helyet az együttműködés rendszerében.*

A gazdaságpolitikai konzultációk nem váltak rendszerré, vontatottan kerülnek sorra, ad hoc jellegű résztájékoztatásokra szorítkoznak, és kifogásolható az is, hogy viszonylag alacsony szinten valósulnak meg.

Jellemző például, hogy teljesen kiesik a gazdaságpolitikai konzultációk látóköréből a KGST-n kívül álló országok irányában folytatandó gazdaságpolitika területe. A gyakorlat viszont sürgetően követeli, hogy a KGST-tagállamok mind a fejlett tőkés, mind a fejlődő országok irányában meghatározzák és összehangolják hosszú távú gazdaságpolitikai elgondolásaikat. Enélkül a KGST mint szervezet felkészületlenül fog állni azokkal az – elsősorban fejlődő – országokkal szemben, amelyek kapcsolataiknak a KGST-vel való szorosabbra fűzését tervezik.

Megengedhetetlen helyzet, hogy a harmadik országokkal összefüggő problémakörökkel – legyen az fejlett tőkés ország vagy fejlődő ország – a KGST Külkereskedelmi Állandó Bizottsága vagy pedig a Műszaki Segítségnyújtás Koordináló Állandó Bizottsága foglalkozzék, számos egyéb feladata egyikeként.

A gazdaságpolitika összehangolása szempontjából is figyelemre méltó az a szovjet javaslat, amelyet Koszigin elvtárs a KGST XXVII. ülészakán vetett fel, s amelynek az a lényege, hogy a jövőben a KGST Végrehajtó Bizottságát a tagállamok Állami Tervbizottságainak elnökei alkossák.

Ez a szervezeti változás nyilvánvalóan azt célozza, hogy fokozódjék a tervnek a KGST-n belüli gazdasági integrációban

betöltött szerepe, s mintegy biztosítékot jelentsen a Komplex Programban kitűzött feladatok végrehajtására.

Ez a javaslat azonban több, egyelőre megválaszolatlan kérdést vet fel. Ilyenek:

- *Ki irányítsa a jövőben azokat az állandó bizottságokat, amelyek jellegüknél fogva nem tartoznak a tervezési szervek hatáskörébe* és irányítása alá? Ilyenek elsősorban a valutáris-pénzügyi, külkereskedelmi, az ár-, a tudományos-műszaki fejlesztési területek, a statisztikai, valamint szabványosítási állandó bizottságok, végül a KGST keretében létrehozott olyan intézmények, mint a közgazdasági kutatásokkal foglalkozó Nemzetközi Szocialista Világgazdasági Intézet. E szervezetnek, illetve feladatköröknek a tervbizottsági elnökökből álló Végrehajtó Bizottságnak történő alárendelése nem fenyegetne-e azzal a veszéllyel, hogy tovább sorvadna a KGST-ben a funkcionális jellegű problémakörökkel foglalkozó szervek tevékenysége?
- Megválaszolatlan továbbá az a probléma is, hogy a Végrehajtó Bizottság fenti értelemben történő átszervezése esetén marad-e a nemrégiben létrehozott Tervezési Együttműködési Bizottság, vagy sem? Ha marad, kérdés, fenntartja-e eddigi tevékenységi körét, vagy sem. Ha igen, úgy felmerül az a további kérdés, hogy a tervbizottsági elnökökből álló Végrehajtó Bizottság csak a funkcionális jellegű állandó bizottságok által előterjesztett anyagokkal fog majd a jövőben foglalkozni?
- Ha a fenti átszervezés a Tervezési Együttműködési Bizottság megszűnésével járna együtt, akkor viszont olyan helyzet alakulhat ki, hogy továbbra is, válogatás nélkül minden kérdés a Végrehajtó Bizottság elé kerül azoktól az ágazati jellegű állandó bizottságoktól is, amelyek helyesebb, ha javaslataikat a Tervezési Együttműködési Bizottsághoz nyújtják be eldöntésre.
- Nem világos továbbá az sem, hogy a Tervezési Együttműködési Bizottság megszűnése esetén milyen feladatok há-

rulnak a tervhivatali elnökhelyettesekből álló ún. Tervbűróra.⁵⁰

Már a fenti kérdésfelvetések alapján is látszik, hogy az előterjesztett szovjet javaslat még alapos átgondolást és további megalapozást igényel.

4. A *tervkoordinációval összefüggő kérdések*

Ezen a területen a legfőbb problémát az okozza, hogy a tervkoordinációs tevékenység még mindig nem tudott túllépni azon, hogy ne egyszerűen az előzetesen kialakított tervszámok egymás felé történő prezentálását jelentse. Más szóval nem tudott utat törni magának a hosszabb távra tekintő, az integráció érdekei által diktált gazdasági struktúra átalakító intézkedések kimunkálására és megvalósítására irányuló tevékenység.

Az előbbieken említés történt arra, hogy a Komplex Program önmagában nem biztosította a megoldandó gazdasági feladatok fontosság és aktualitás szempontjából történő rangsorolást. Ilyen körülmények között éppen a tervkoordináció keretében lehetne és kellene a feladatok elengedhetetlen szelekcióját végrehajtani.

A jelenlegi helyzet azonban arra mutat, hogy azok a javaslatok, amiket elsősorban szovjet részről a tervezés szerepének növelésére tesznek, a fentiek érvényesülését nem biztosítják. Az olyan javaslat ugyanis, hogy az integrációval összefüggő feladatokat az 1976–1980. évi tervekben külön fejezetként kell az egyes országok népgazdasági terveibe beiktatni, a problémának inkább formális és mechanikus megközelítésére, semmint tartalmi megoldására vall.

5. A *valutáris-pénzügyi rendszer problémája*

Ezen a területen az alapprobléma az alábbiakban foglalható össze:

Az egyik oldalon az együttműködés különböző területein egyre gyakrabban merül fel, hogy az egyes intézkedések realizálása azért szenved késedelmet, mivel kidolgozatlanok a végrehajtáshoz szükséges közgazdasági és ezen belül elsősorban az ár- és

⁵⁰ Terviroda.

valutáris feltételek. Ebből a szempontból különösen szembevetendő a termelészakosítás és kooperáció területe, ahol az ár- és árfolyamkérdések a viták középpontjába kerültek.

A másik oldalon az tapasztalható, hogy mindeddig nem sikerült kialakítani a szocialista tervgazdálkodást folytató KGST-tagállamok speciális szükségleteinek megfelelő saját pénzügyi-valutáris rendszer modelljét; sőt a Komplex Programban szereplő ez irányú részfeladatok is tartalmi megoldás nélkül kerültek lezárásra. Kétségtelen, hogy a valutáris-pénzügyi rendszer mi viszonyaink közötti szerepének meghatározása rendkívül bonyolult feladat, amelynek megoldása során nem lehet az eddigi precedensekre támaszkodni. Ugyanakkor nem lehet belenyugodni abba sem, hogy ezek a kérdések a KGST-szervekben mindinkább háttérbe szoruljanak, és formális módon, tartalmi megoldás nélkül kerüljenek lezárásra. E kérdéskomplexum megoldását az alábbi jelenségek sürgetik:

- a) A gazdasági kapcsolatainkban komoly problémát jelent, hogy mindeddig nem sikerült megoldani a sokoldalú elszámolások kibontakoztatását. Ez gátolja a transzferábilis rubel szerepének növelését, és a keletkező szaldók korlátozott felhasználhatósága komoly gazdasági problémát jelent főleg a kisebb KGST-tagállamok számára. Ebből a szempontból különösen nagy jelentősége volna annak, hogy mind elméleti, mind gyakorlati szempontból kidolgozásra kerüljenek az ún. „tervezett multilateralitás” feltételei.
- b) Említettük, hogy a KGST-n belüli együttműködésben a külkereskedelmi árszint kérdése az utóbbi időben a viták gyújtópontját képezi. Jelenleg a készterméket exportáló KGST-tagállamok jelentős árelőnyöket élveznek mind a világpiacon kialakult árszinthez, mind pedig a nyers- és alapanyagokat exportáló országokhoz képest. Ilyen körülmények között számukra – s köztük Magyarország számára is – még a világpiaci árszint konzekvens alkalmazása is jelentős cserearányromlást vonhat maga után. Ez nem utolsósorban azzal áll összefüggésben, hogy nem reális a világpiacon ma is fontos szerepet játszó ame-

rikai dollár és a transzferábilis rubel közötti valutaárfolyam. 1 dollár = 0,72 Rbl-es árfolyam mellett éles ellentmondás mutatkozik a világpiacon érvényesülő és a KGST-tagállamok egymás közötti külkereskedelmében alkalmazott árszint között. Ezen ellentmondás feloldása vagy a KGST-tagállamok külkereskedelmi árszintjének a világpiaci árszinthez való fokozatos közeledését feltételezi, vagy pedig azt, hogy a későbbiekben nem lehet a jelenleg kialakított dollár–rubel árfolyamot a jelenlegi szinten hagyni. Az árszintek lényegében már ma is folyó közeledése azonban nemcsak cserearányromlást, hanem az exporttámogatás növekedését is maga után vonja az érintett országokban.

- c) Valutáris szempontból is problémát jelent az a folyamat, amely egyes fejlődő országoknak, továbbá fejlett tőkés országoknak a KGST felé történő közeledésében nyilvánul meg. Elszámolási rendszerünk a maga jelenlegi ár- és árfolyam feltételeivel ezeknek az országoknak a befogadására nem alkalmas.
- d) Megoldatlan a KGST nemzetközi valutáris-pénzügyi rendszere és a tőkés monetáris rendszer közötti kapcsolat kérdése, olyan körülmények között, amikor egyébként – pl. a külkereskedelemben – határozott tendencia mutatkozik a gazdasági kapcsolatok szorosabbra fonódására.
- e) A fejlett és fejlődő országokkal való gazdasági kapcsolatok intenzívebbé válásának időszakában valutáris-pénzügyi rendszerünk védtelen a tőkés világgazdaságban mutatkozó inflációs folyamatokkal szemben. Ez – a kapcsolatok kiterjedése mértékében – az egyes KGST-tagállamok számára fokozott problémává fog válni.
- f) Nem megoldott a kölcsönös kapcsolatokban keletkező – nem mindig tervszerűen kialakuló – elszámolási aktívumok belföldi gazdaságra gyakorolt negatív hatásainak semlegesítése.
- g) Mindeddig fel sem merült olyan valutáris-pénzügyi konstrukciók létrehozásának gondolata, amelyek az egyes KGST-tagállamok számára az integrációs folyamat

előrehaladásával szükségessé váló strukturális átállást zökkenőmentesebbé tennék. Ezen a téren a KGST nemzetközi bankrendszerére is fokozottabb feladatokat kellene róni.

6. A KGST külgazdasági kapcsolatai

A Komplex Program elfogadása óta megnőtt a KGST külgazdasági kapcsolatainak jelentősége. Ez több körülménnyel magyarázható:

- növekedett azoknak az országoknak a köre, amelyek szorosabbra kívánják fűzni kapcsolataikat a KGST-vel, mint a szocialista országok nemzetközi gazdasági szervezetével;
- a nemzetközi politikai enyhülés és ezen belül az európai helyzet javulása folytán napirendre került a KGST és a Közös Piac közötti kapcsolat létrehozásának kérdése.

Ezzel szemben a tapasztalat azt bizonyítja, hogy ezekre az új feladatokra a KGST sem szervezetileg, sem tartalmilag kellőképpen nincs felkészülve. Ezért a közeljövőben gyorsított ütemben meg kell oldani legalábbis az alábbi kérdéseket:

- a) Választ kell adni arra a problémára, hogy a Közös Piacal létrejövő kontaktus során milyen területekre terjedjen az érintkezés, illetve a később esetleg kialakuló együttműködés. Konkrét, előre egyeztetett elképzelések nélkül nem lehet a Közös Piacal tárgyalóasztalhoz ülni.
- b) A fejlett tőkés országokkal a KGST-tagállamokkal szembeni diszkrimináció megszüntetése érdekében folytatott tárgyalások szempontjából alapvető jelentőségű kérdés, hogy a KGST-tagállamok a kapott engedmények fejében milyen előnyöket tudnak részükre felajánlani. Ebből a szempontból különös jelentőséget kap a KGST-tagállamok külső vámrendszerének problémája és a GATT-tal kapcsolatos kollektív magatartásának kialakítása.
- c) Nehezen halad a KGST-ben a fejlődő országok irányában történő közös fellépés kialakítása, az irányukban folytandó hosszú távú gazdasági koncepció kialakítása.
- d) Ugyanígy a szükségeshez mérten alig összehangolt a KGST-tagállamoknak a fejlett tőkés országok piacain tör-

ténő fellépése, helyette az egymással szembeni verseny érvényesül.

- e) Szervezeti szempontból tarthatatlan, hogy a KGST-ben a külvilággal kapcsolatos kapcsolatoknak tulajdonképpen nincs gazdája, és azok – mint már korábban említettük – a Külkereskedelmi Állandó Bizottság harmadlagos feladatát képezik.

7. Az intézményrendszer problémái

A Komplex Programnak eredetileg is legkevésbé kidolgozott része volt a KGST intézményrendszerére vonatkozó fejezet. A fejlődés során a program végrehajtása kapcsán számos olyan javaslat látott napvilágot, amelyek új típusú nemzetközi intézmények létrehozását célozták.

A közelmúltban szovjet részről javasolták nemzetközi gazdaságkodó szervezetként ún. *ágazati egyesülések* létrehozását. E javaslat ismét előtérbe állította azt a problémát, hogy nincsenek kialakult elképzelések az ilyen új intézmények jogi helyzetére, működési elveire stb. vonatkozóan. E javaslatból például nem látható világosan, hogy a tőkés gyakorlatban kialakult multinacionális vállalatok valamiféle szocialista változataról, vagy pedig egy-egy ágazat tevékenységét teljes egészében nemzetközileg átfogó nemzetközi fiók-tervhivatalok létrehozásáról van-e szó.

Ez az egyetlen példa is felhívja a figyelmet arra, hogy a jövőben a KGST-hez kapcsolódó intézményrendszer kialakításának, jogállásának, működési elveinek kimunkálásával az eddiginél sokkal intenzívebben kell foglalkozni.

Géppel írt tisztázat.

A dokumentum keltezése: Budapest, 1973. október 11.

A dokumentumon a szerző saját kezű aláírása szerepel: Dr. Rigó Tibor.

Jelzete: MNL OL 288. f. 24. csoport 1973/34. ő. e. 26–60. lap⁵¹

⁵¹ Kiegészítő dokumentum: Nagy Ferenc a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Titkársága helyettes vezetőjének levele Dr. Meisel Sándornak az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztály munkatársának, 1973. október 16. MNL OL M-KS 288. f. 24/1973/34. ő. e.